

JULIA MOŹDŹEŃ

GDAŃSZCZANIN BERNT STEGMANN
I JEGO UMORALNIAJĄCA KOMPILACJA
Z 1528 ROKU¹

Merke auff lieber leser wy voltadt gelonet wirt mit arge²
Zauważ drogi czytelniku, jak za dobre czyny odpłacono gniewem

Kronika Bernta Stegmanna jest najstarszym zachowanym – sporządzonym w 1528 roku – odpisem gdańskich tekstów historiograficznych, przechowywanym w PAN Bibliotece Gdańskiej pod sygnaturą Ms. 1265. Rękopis liczy 222 papierowe karty i ma wymiary 210 na 160 mm, a jego zasadnicza treść została spisana jedną ręką należącą do Stegmanna³.

¹ Artykuł prezentuje poszerzone wyniki badań prowadzonych w ramach projektu pt. „Opracowanie edycji i analiza treści gdańskiego kodeksu Bernta Stegmanna” (PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 1265) realizowanego w ramach „Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki” nr 0116/NPRH3/H21/82/2014 w latach 2015–2017 w Towarzystwie Naukowym w Toruniu (TNT) przy współpracy mgr Kristiny Stöbener. Autorka artykułu jest kierownikiem tego projektu. Efektem badań jest edycja źródłowa: *Gdańska kronika Bernta Stegmanna (1528)*, komentarz i edycja J. Możdżeń, przy współpracy M. Sumowskiego i K. Stöbener (Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Fontes, t. 113), Toruń 2017 [w druku]. Wyniki badań opracowano także dzięki pobytom stypendialnym w Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz zu Berlin, Deutscher Akademischer Austauschdienst oraz Fundacji Lancokorońskich z Brzezia. Pierwsze z nich publikowano już w artykule J. Możdżeń, *Projekt edycji kodeksu Bernta Stegmanna (1528) – najstarszego zводу gdańskich kronik*, [w:] *Editiones sine fine*, red. K. Kopyński, W. Mrozowicz, J. Tandeci, Toruń 2017, s. 25–47. Niniejszy artykuł uzupełnia, koryguje i poszerza wcześniejsze ustalenia autorki. Zob. także J. Możdżeń, „*Merke auff lieber leser wy voltadt gelonet wirt mit arge*“. *Die Danziger Chronik Bernt Stegmanns (1528) als Beispiel bürgerlicher Moralliteratur*, „Jahrbuch des Wissenschaftlichen Zentrums der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Wien”, Bd. 8 (2017), s. 103–140.

² PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 1265, fol. 14r.

³ Berndt Stegeman's Chronik – *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Th. 2, bearb. v. O. Günther, Danzig 1903 (*Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 2), s. 190–193 (kopie mokr. 654 i 705).

Niniejszy artykuł ma na celu podsumowanie dotychczasowych wyników badań nad treścią, budową i autorstwem manuskryptu, m.in. w związku z przygotowaniem do druku jego pełnej edycji⁴.

AUTOR KOMPILACJI

Kronika została spisana przez gdańszczanina Bernta (Berharda) Steg(e)mana, o którym wiadomo jedynie, że był obywatelem gdańskim. O sobie samym nie napisał w kompilacji nic ponad to, że znalazł pewną starą księgę, której treść odpisał, a nowo powstały egzemplarz samodzielnie opisał. Mówi o tym kolofon:

*Dis buch hort Berndt Stegeman,
der is fyndet, der gebe is ym widder an,
her hot is selber geschr[iben] und gebunden.
Got helffe uns zcw allen stundenn⁵.*

Pierwszą osobą, która wzmiankuje dzieło Stegmana, był Stenzel (Stanisław) Bornbach (1530–1597)⁶, gdański historyk i (od 1571 roku) pisarz miejski w Wielkim Młynie, który korzystał z oryginału rękopisu. W 1564 roku Bornbach we wstępie do swojej „Kroniki pruskiej”⁷ zamieścił listę gdańskich kronikarzy, których dzieła znał. Wśród nich wymienił Stegmana: „6. Darnach beschreibt Bernt Stegman, eyn Burger von Dantzke, den aufrubr A[nno] 1525 und was zue seiner Zeit sich begeben hat”⁸ – nie miał zatem żadnych bliższych informacji na temat zawodu, jakim parał się twórca kompilacji. W przeciwnym razie podałby te informacje tak, jak to uczynił przy

⁴ W latach siedemdziesiątych XIX wieku Theodor Hirsch wydał kilka fragmentów kroniki Stegmana w czwartym i piątym tomie *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. v. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehle, Bd. 4, Leipzig 1870 i Bd. 5, Leipzig 1874. Wydawca nadał wybranym fragmentom niewystępujące w rękopisie tytuły: *Die Danziger Ordenschronik* [Bd. 4, (1870), s. 357–404]; *Die Danziger Chronik vom Bunde* [Bd. 4 (1870) s. 405–448 (489)]; *Danziger Hanseatische Chronik* [Bd. 5 (1874), s. 492–528]; *Bernt Stegmann's Chronik vom Aufrubr 1525* [Bd. 5 (1874), s. 544–591]; wyjątkiem jest tu wyodrębnione w oryginale *Die Ermahnung des Carthäusers* [Bd. 4 (1870), s. 448–465]. Edycja ta nie spełnia jednak dzisiejszych wymogów edytorskich. Por. szerzej: J. Możdżeń, *Przedstawianie świata przez gdańskich kronikarzy na przełomie XV i XVI w.*, (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 95, z. 2), Toruń 2016, s. 23 i n.

⁵ PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 1265, k. II v. Tekst kolofonu zapisano minią.

⁶ E. Cieślak, *Bornbach Stanisław*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. St. Gierszewski, t. 1: A–F, Gdańsk 1992, s. 143b–144b; A. Bertling, *Die im Verzeichniss der Handschriften erwähnten Verfasser*, [w:] *Katalog der die Stadt Danzig betreffenden Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 1, Danzig 1892 (*Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 1), s. 629–630; [s.n.], *Nachricht von Stenzel Bornbachen, dem Geschichtsschreiber*, „Preußische Sammlung”, Bd. 1, St. 5, Danzig 1747, s. 307–321. Tamże spis ksiąg pozostawionych przez Bornbacha, s. 315–321.

⁷ Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz zu Berlin, Ms. boruss. fol. 245–248.

⁸ Cyt. za J. Dworzaczkową, *Dziejopisarstwo gdańskie do połowy XVI wieku*, Gdańsk 1962, s. 18. Zob. też Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz zu Berlin, Ms. boruss. fol. 248: „Das letzte teil

nazwiskach innych kronikarzy⁹. Użyty przez niego termin *burger* oznaczał obywatela miasta i tylko tak można określić Stegmann¹⁰. Nie pełnił on żadnej istotnej urzędniczej funkcji¹¹. Jedyne z kwietnia 1508 roku pochodzi list rady miasta Gdańska do rady miasta Rewla (est. Tallin), w którym poinformowano, że gdańszczanin Bernt Stegmann został wyznaczony na opiekuna prawnego Leny – wdowy po rewalskim kupcu Peterze Kegebein. Miał reprezentować jej interesy przed radą miasta Rewla¹². W zapisce tej także brak informacji o zawodzie Stegmann. Śladem przebywania Stegmann w tym mieście może być również jedna z zapisek zamieszczona w kronice pod 1528 rokiem¹³.

Stegmann najprawdopodobniej parał się kupiectwem, o czym może świadczyć kilka zapisek o tematyce handlowej niezwiązanych z całością wymowy kroniki¹⁴. Dziejopis okazał się ponadto szczególnie dobrze poinformowany o współczesnym sobie okresie panowania króla Christiana II (władca Danii i Norwegii 1513–1523 oraz Szwecji 1520–1521) i stosunkach panujących w Szwecji w okresie namiestnictwa rodu Sture (1512–1520)¹⁵. Odnośna relacja znana jest jedynie z rękopisu Stegmann, a o wartości przekazanych informacji świadczy fakt, że ten fragment manuskryptu – wydany po raz pierwszy przez Theodora Hirscha w piątym tomie *Scriptores rerum Prussicarum*¹⁶ – został przedrukowany ponownie w *Scriptores rerum Svecicarum medii aevi*¹⁷ jako istotne źródło do dziejów Szwecji. Wspomniana relacja spisana została z punktu widzenia zagranicznego kupca, żywo zaintereso-

Der Preussichenn kronikenn durch mich Stenzel Bornbach zusammen colligirt von Anno christi 1497 anhabende“, fol. 3v.

⁹ Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz zu Berlin, Ms. boruss. fol. 248, fol. 3v; J. Dworzaczkowa, dz. cyt., s. 18.

¹⁰ Bezkuteczne były poszukiwania na jedynej zachowanej liście przyjęć do obywatelstwa miejskiego prowadzonej do 1434 roku, a zawartej w najstarszej księdze gruntowej Głównego Miasta Gdańska (zob. Archiwum Państwowe w Gdańsku, 300, 32/1, fol. 21v–32v, 37v–39r, 46r–50r) oraz kwerenda w zacierpniętym z księgi sądu wetowego (1435–1597) siedemnastowiecznym wypisie z list obywateli miasta (PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 599, fol. 131r–135v).

¹¹ Nie wymienia go J. Zdrenka, *Urzednicy miejscy Gdańska w latach 1342–1792 i 1807–1814*, t. 2: *Biogramy*, Gdańsk 2008, passim.

¹² R. Seeberg-Elverfeldt, *Rewaler Regesten. Beziehungen der städte Deutschlands zu Reval in den Jahren 1500–1807*, Göttingen 1966, nr 69 b, s. 62; Stadtarchiv Tallin, 230, 1, BB 74 V, fol. 49. Za pomoc w udostępnieniu kopii oryginału listu dziękuję panu Dr. Juanowi Kreemowi z Archiwum Miejskiego w Tallinie.

¹³ Zapiska ta, nie związana z treścią kroniki informuje o zamontowaniu nowego zegara na wieży kościoła św. Olafa w Rewlu. Fragmenty publikowane w *Danziger Hanseatische Chronik*, hrsg. v. T. Hirsch, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. v. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Bd. 5, Leipzig 1874, s. 576.

¹⁴ Dotyczą one handlu Gdańska z Holandią, Danią i Zelandią z połowy XV w. – tamże, s. 496. Por. J. Możdżeń, *Przedstawianie świata...*, s. 120. Są to dwie zapiski związane z losami statku pewnego Holendra z 1511 roku – *Danziger Hanseatische Chronik*, s. 502. Tragiczny pożar statku Henryka Bornsa w Gdańsku w 1524 roku – tamże, s. 528. A także notatka o reformie monetarnej z kwietnia 1529 roku – tamże, s. 576.

¹⁵ Szerzej J. Możdżeń, *Przedstawianie świata...*, s. 137–138.

¹⁶ *Danziger Hanseatische Chronik*, s. 517–527. Por. przypis. 4.

¹⁷ *Ex Chronico Hanseatico a Bernardo Stegmann Compilatio*, [w:] *Scriptores rerum Svecicarum Medii Aevi*, vol. 3, ed. C. Annerstedt, Upsaliae 1871 (1968), s. 310–314.

wanego stosunkami miast Hanzy (w tym Gdańska) z Danią i Szwecją¹⁸. Stegmann nie był autorem tego tekstu, o czym sam informuje¹⁹. Wejść w posiadanie relacji mógł podczas jednej z wypraw kupieckich. W sztokholmskiej księdze miejskiej (Tänkebok) z lat 1514–1520 zachowała się – niekompletna – zapiska pochodząca z 18 czerwca 1516 roku²⁰ i wzmiankująca niejakiego Barénda Stágemana jako świadka w sprawie przed tamtejszym sądem ławniczym²¹. Nie podano niestety informacji o mieście, z którego pochodził. Biorąc jednak pod uwagę rzadkość występowania tego nazwiska i imienia w tym okresie, jest możliwe, że chodzi właśnie o Bernta Stegmana z Gdańska. Byłby to wówczas ślad potwierdzający obecność kronikarza w Sztokholmie w okresie, o którym mowa w relacji z panowania króla Christiana II²².

Trudno powiedzieć, czy omawiany kronikarz jest tożsamy z kupcem Stegmannem z Gdańska wzmiankowanym bez podania imienia pod 1535 rokiem w *Hanserezesse*²³. Nie można również nic pewnego napisać na temat pochodzenia naszego bohatera. O ile bowiem z treści kompilacji da się wywnioskować, że Bernt Stegmann najprawdopodobniej pochodził z ziem pruskich, z którymi czuł się związany²⁴, to już nie mamy informacji o tym, czy obywatelstwo miasta Gdańska zdobył (np. przez ożenek), czy też urodził się w tym mieście.

Rodzina Stegmannów przed 1528 rokiem nie jest odnotowywana w gdańskich źródłach. W 1433 roku „Nicolaus Stegeman de Pruyssia” został immatrykulowany na uniwersytecie w Erfurcie, a w 1438 roku zdobył tytuł bakałarza sztuk.²⁵ Dorothea

¹⁸ Szerzej o udziale Gdańska H. Zins, *Ród Ferberów i jego rola w dziejach Gdańska w XV i XVI wieku*, Lublin 1951, s. 68–70.

¹⁹ PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 1265, fol. 140v: „Sulliche und ander neue sunde und tyranieschaft [s], das disser konig treb, were vele ab zcwshreiben”.

²⁰ *Stockholms Stads Tänkeboker 1514–1520*, gen. J.A. Almquist, Stockholm 1933, s. 54. Ostatnie zdanie brzmi: „Barend Stágeman pa Petter Kerbens doter man, lisle Clemet.” Zdanie to zdaniem Dr. Bo Elthammara z Archiwum Państwowego w Sztokholmie jest urwane i umyślnie skrócone przez pisarza, co potwierdza praktyka kancelaryjna tego i późniejszego okresu. Na jego końcu najprawdopodobniej brakuje słowa „wegna”, tj. „w imieniu”. W tym miejscu pragnę podziękować Panu Dr. Bo Elthammarowi za szeroki komentarz językowy i potwierdzenie kompletności zapiski w podstawie wydania oraz kwerendę potwierdzającą brak Bernta Stegmana w innych zachowanych księgach miejskich Sztokholmu, tj. Skötteböcker (księga podatkowa) za lata 1502–1515 oraz 1516–1525; mbetsbok (księga urzędowa) za lata 1419–1544.

²¹ Stegmann był świadkiem w sporze kupca Hansa Hafferbecka (Haverbecka) z rzemieślnikiem wykonującym hafty z wykorzystaniem pereł (Perlensticker) i jeszcze inną osobą. Hafferbeck chciał pogodzić się z rzemieślnikiem i spłacić dług. Dowiadujemy się jedynie, że Stegmann był teściem niejakiego Petera Kerbensa i prawdopodobnie występował w jego imieniu na rozprawie. Za pomoc w przetłumaczeniu zapiski oraz ułatwienie kontaktu z pracownikami Archiwum Państwowego w Sztokholmie dziękuję Prof. Dr Svenowi Ekdahlowi i Dr Birgitcie Fritz z Uniwersytetu w Sztokholmie.

²² Zagadnienie to wymaga dalszej szczegółowej kwerendy archiwalnej w szwedzkich archiwach.

²³ Nie podano imienia – *Hanserezesse*, Abt. 4: *von 1531 bis 1560*, Bd. 2: *1535 Juli bis 1537*, bearb. v. K. Friedland, G. Wentz, Köln–Wien 1970, nr 124, par. 5, s. 213. Sygnatura archiwalna podana przez wydawców jest nieaktualna.

²⁴ Szersza analiza – J. Mozdzeń, *Przedstawianie świata...*, s. 91–143.

²⁵ M. Perlach, *Prussia scholastica. Die Ost- und Westpreussen auf dem mittelalterlichen Universitäten*, Braunsberg 1895, s. 42, 253, 281.

Weichbrodt uznała, że pochodził on z Gdańska²⁶. Gdańska księga cła palowego pod 1460 rokiem notuje Hansa Stegemanna, który przyплыł z ładunkiem ryb z Rostocku. Nie mamy pewności jednak, czy był gdańszczaninem²⁷. Natomiast w 1543 roku w kościele Najświętszej Marii Panny w Gdańsku został pochowany Heinrich Stegmann²⁸. W tym samym roku „Der stad denkeboek” Głównego Miasta Gdańska notuje Matcza (Matthiasa) Stegmann²⁹. Na tym etapie badań zatem możemy stwierdzić jedynie, że Stegmannowie byli obywatelami tego miasta już na początku XVI wieku.

Rodzina Stegmannów przybyć mogła do Gdańska z innych niemieckojęzycznych terytoriów. Nazwisko Stegmann (oznaczające: ‘vom Haus am Stege’³⁰) było popularne od XIV wieku w Brandenburgii. W pierwszym dwudziestolecu XVI wieku Stegmannowie występują licznie w źródłach dotyczących Berlina oraz Stendal³¹. Ponadto rzemieślników, kupców, urzędników miejskich oraz duchownych o tym nazwisku spotkać można na przełomie XV i XVI wieku w dokumentach Lubeki³², Osnabrück³³, Stade koło Bremy³⁴ czy okolic Hamburga³⁵ – czyli w rejonie miast hanzeatyckich.

²⁶ D. Weichbrodt geb. Tiedemann, *Patrizier, Bürger, Einwohner der Freien und Hansestadt Danzig in Stamm- und Namentafeln vom 14.–18. Jahrhundert*, Bd. 4, Klausdorf/Schwentine 1991, s. 349.

²⁷ Księga cła palowego z 1460 roku, Archiwum Państwowe w Gdańsku, 300, 19/1, fol. 13v.

²⁸ D. Weichbrodt, *Patrizier...*, Bd. 4, s. 349.

²⁹ Archiwum Państwowe w Gdańsku, 300, 59/9, s. 202. Zob. także *Danziger Inventar 1531–1591*, bearb. v. P. Simson, München 1913, nr 1690, 1708, 1737, 1805.

³⁰ K. Kunze, *dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*, München 1999, s. 95; *Duden Familiennamen. Herkunft und Bedeutung*, hrsg. v. R. u. V. Kohlheim, Mannheim–Lepizig–Wien–Zürich 2000, s. 616–617.

³¹ Forma nazwiska Stegmann lub Steheman: Henning (1483), Gertrud [Berlin] (1513), Conrad [Berlin] (1336 i 1337), Hans [Lenzen] (1496), Dieterd [Osterburg] (1432 i 1448), Tiede [Prenzlau] (1411), wdowa Mathilde z synem Johannem i córką Elisabeth (1452), Hans (1474), Claus [Neu-Ruppin] (1486 i 1525), Johann [Seehausen] (1473), Hans [Stendal i okolice] (1443), Jacob (1454) oraz Johann (1511). Zob. *Riedel's Codex diplomaticus Brandenburgensis. Sammlung der Urkunden, Chroniken und sonstigen Geschichtsquellen für die Geschichte der Mark Brandenburg und ihrer Regenten. Namenverzeichnis zu sämtlichen Bänden*, bearb. v. Heffter, Bd. 1, Berlin 1867, s. 259.

³² Kupiec lubecki Herman Stegmann oraz czeladnik kupiecki Otto Stegmann (1503) – *Hanse-recesse von 1477–1530*, bearb. v. D. Schäfer, Bd. 4, Leipzig 1890, s. 528, 529.

³³ Johann Stegeman mistrz cechu piekarzy (1482), Stegeman młodszy piekarz (1487) oraz piekarz Roleff Stegemann (1482) – *Das älteste Stadtbuch Osnabrück. Das Legerbuch (alter Statuten, Privilegien und Observantien...) des Bürgermeisters Rudolf Hammacher zu Osnabrück*, hrsg. v. E. Fink, [w:] *Osnabrücker Geschichtsquellen*, Bd. 4, Osnabrück 1927, nr 137, s. 121–122. Johann Stegemann (1402) – *Die mittelalterlichen Lehnbücher der Bischöfe von Osnabrück*, bearb. v. H. Rothert, J. Prinz, [w:] *Osnabrücker Geschichtsquellen*, Bd. 5, Osnabrück 1935, s. 75.

³⁴ Rajca miasta Stade Hinrik Stegemann (1419) – *Urkundenbuch der Stadt Stade*, berab. v. J. Bohmbach, Hildesheim–Stade 1981, s. 211; *Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256–1430*, bearb. v. K. Koppmann, Bd. 7, Leipzig 1893, nr 114, s. 55; *Urkundenbuch der Stadt Lübeck*, Th. 6, bearb. v. J.F. Böhmer, F. Techen, Lübeck 1881, nr 151, 157, s. 200–202. Johannes Stegheman obywatel miasta Stade – *Bremisches Urkundenbuch*, hrsg. v. R. Ehmck, W. von Bippen, Bd. 5, Bremen 1902, nr 418, s. 452.

³⁵ Johannes Steghemann ze wsi Stillhorn (1377; 1388) i Berthold Stegemann ze wsi Stillhorn (1411) – *Regesten zur Geschichte des Hamburger Raumes 1059 bis 1527*, bearb. v. D. Kausche, Hamburg 1976, nr 315, s. 88; nr 350, s. 99; nr 496, s. 159. W 1457 roku Johannes Stegeman, kleryk diecezji

W Prusach natomiast nazwisko Stegmann jest dość dobrze poświadczony źródłowo na terenie Warmii dla przełomu XIV i XV wieku³⁶. W tym okresie obywatelstwo Starego Miasta Braniewa otrzymało pięć osób o tym nazwisku³⁷. Księga czynszowa miasta Braniewa z lat 1462–1463 notuje ponadto Hansa Stegmann³⁸. Thomas Penners wskazywał na pochodzenie niektórych mieszczan braniewskich ze wsi Stegmannsdorf (pol. Chwałęcín)³⁹, lokowanej 3 listopada 1349 roku przez kapitułę warmińską, a położonej niedaleko Ornety (niem. Melzack) w okręgu braniewskim⁴⁰. Należy uznać za prawdopodobne, że pruska gałąź rodziny Stegmannów wywodziła się właśnie stamtąd. Nie da się jednak tego z całą pewnością udowodnić.

Kryterium toponomastyczne również nie przynosi rozstrzygnięcia kwestii pochodzenia Bernta Stegmann. Przeprowadzone w ramach wymienionego projektu analizy dialektu, którym spisana została kronika Stegmann, każą jednoznacznie wykluczyć pochodzenie kronikarza z obszaru północnych Niemiec. Stegmann posługiwał się językiem wschodnio-średnio-niemieckim (Ostmitteldeutsch)⁴¹ w jego odmianie śląskiej/północnoczeskiej z elementami południowoczeskimi⁴². Należy zatem rozważyć

bremeńskiej otrzymuje wikarię w kościele św. Piotra w Hamburgu – *Repertorium Germanicum*, Bd. 7, bearb. v. E. Pitz, Tübingen 1989, nr 1849.

³⁶ Fromborski aniwersarz z 1393 roku notuje chłopą Hannsa Stegemanna de Damerow – *Scriptores rerum Warmiensium oder Quellenschriften zur Geschichte Ermlands*, Bd. 1, hrsg. v. C.P. Woelky, Braunsberg 1866 (*Monumenta Historiae Warmiensis*, Bd. 3), s. 216. Natomiast nieznanie jest dokładne miejsce pochodzenia kleryka diecezji pomezkańskiej Bartholomeusa Stegemana, który w 1412 roku starał się o objęcie beneficjum w diecezji merseburskiej – *Repertorium Germanicum*, Bd. 3, bearb. v. U. Kühne, Berlin 1935, szp. 63.

³⁷ Wykaz przyjęć do prawa miejskiego dla Starego Miasta Braniewa z lat 1360–1424 podaje Hannsa Stegemanna (1386), Nikłosa Stegemanna (1398), Hannsa Stegemanna (1404) oraz Nikłosa i Girmana Stegemannów (1424) – *Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, Bd. 4: *Urkunden der Jahre 1424–35 und Nachträge*, hrsg. v. V. Röhrich, F. Liedke, H. Schmauch, Braunsberg 1935 (*Monumenta Historiae Warmiensis*, Bd. 9, Abt. 1), s. 25, 32, 36, 49, 469, 595.

³⁸ F. Buchholz, *Zwei Zinsregister der Altstadt Braunsberg aus den Jahren 1462 und 1463*, „Zeitschrift für die Geschichte und Alterthumskunde Ermlands”, Bd. 27 (1942) H. 2–3, s. 318. Czy był on tożsamy ze, wzmiankowanym wyżej, Hanssem Stegmannem, który przyплыł w 1460 roku z Rostocku do Gdańska? Nie wiemy tego na pewno.

³⁹ Theodor Penners, analizując pochodzenie mieszczan braniewskich, wymienia pochodzącego ze wsi Stegmannsdorf Stephanusa pod rokiem 1362. Por. maszynopis przechowywany w Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz zu Berlin, sygn. GStA PK, XX HA, Handschriften Nr. 6: T. Penners, Namenverzeichnis zu „Untersuchungen über die Herkunft der Stadtbewohner im Deutsch-Ordensland Preussen bis in die Zeit um 1400“, s. 396.

⁴⁰ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa, t. 6 (1885); s. 251; t. 11 (1890), s. 319. Była to dawna wieś pruska o nazwie Bertingen. dokument lokacyjny wydali – *Preußisches Urkundenbuch*, Bd. 4 (1346–1351), hrsg. v. H. Koeppen, Marburg 1960, s. 424–425, nr 465; *Codex diplomaticus Warmiensis...*, Bd. 2, hrsg. v. C.P. Woelky, J.M. Saage, Mainz 1864, s. 140–142, nr 140.

⁴¹ Zasięg występowania zob. K. Kunze, R. Peters, L. Spáčilová, *Schreibsprachenlandschaften im Spätmittelalter. Karte 1. Schematische Übersicht*, [w:] <http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/gaeste/Schreibsprachen/KarteSchreib1.pdf> [dostęp 11.11.2017].

⁴² Zasięg występowania zob. K. Kunze, R. Peters, L. Spáčilová, *Schreibsprachenlandschaften im Spätmittelalter. Karte 2. Detaillierte Darstellung*, [w:]

trzecią możliwość, mianowicie, że rodzina Stegmannów przybyła do Gdańska właśnie z rejonów Śląska⁴³.

Śląskie wątki w kronice Stegmannna nie są wcale tak rzadkie. Najobszerniejszym z nich jest relacja pochodząca z legendy o św. Jadwidze Śląskiej, opisująca pobyt cesarzowej tatarskiej na Śląsku, śmierć Henryka Pobożnego w bitwie pod Legnicą (1241) i bohaterską obronę mieszkańców Środy Śląskiej przed Tatarami. Fragmenty te zostały wykorzystane przez Stegmannna jako element dydaktyczny w treści kroniki. Ich treść została najprawdopodobniej zaczerpnięta z inkunabułu wydanego we Wrocławiu w 1504 roku lub będącego podstawą tego druku rękopisu zawierającego niemieckojęzyczną wersję legendy⁴⁴. Rodzina Stegmannów mogła przechowywać jej kopię jako element tożsamości regionalnej związanej ze Śląskiem⁴⁵. Fakt zamieszczenia w kompilacji tak obszernego fragmentu legendy o św. Jadwidze mógłby świadczyć o chęci zachowania elementu rodzinnej tradycji, nawiązującego do Wrocławia lub regionu Środy Śląskiej.

W świetle powyższych ustaleń stwierdzić jednak należy, że nadal wiemy zbyt mało, by jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie o pochodzenie Bernta Stegmannna.

Zasadniczo Bernt Stegmann zakończył pracę nad rękopisem w lutym 1528 roku; poinformował o tym w końcowym kolofonie:

*Dis synt de geschicht von Akris⁴⁶,
das is als so geschen sey, byn ich ungewis.
Ich fant is also in bucheren geschreben.
Bsunder dy ewangelysten haben mirs nicht gegben [s].
Der is nicht gelowbet das seyt bericht.
Der thuet daran keyn sunde nicht,
dar bey wil ichs itczunt lassen bleybenn*

ste/Schreibsprachen/KarteSchreib2.pdf [dostęp 11.11.2017]. Wykazano charakterystyczne cechy języka: zamiana samogłoski „u” na „o” (np. „konde”) oraz „a” na „o” (np. „noch”, „do”). Przedrostek „vor-” zamiast „ver-”, a także szczególne formy języka „ader” zamiast „oder”, „ab” zamiast „ob” oraz „her” zamiast „er”.

⁴³ O wymowie legendy w całości kompilacji Stegmannna zob. J. Możdżeń, *Przedstawianie świata...*, s. 134–135.

⁴⁴ *Alhy hebet sich an dy grosse legenda der hailigsten frawen Sandt hedwigis, eyne geborne furstyn von Mehran, und eyne gewaldige herczogynne in Polen und Schlesyen*, Breslau: Conrad Baumgarten 1504, 2° [Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg, Sign. H62/INC 1174], fol. 50 i n. (wg numeracji ołówkowej). Dostępne w: http://digital.bib-bvb.de/webclient/DeliveryManager?custom_at_t_2=simple_viewer&pid=11035363 [dostęp 3.10.2017]. Por. S. Solicki, *Geneza legendy tatarskiej na Śląsku, w: Bitwa legnicka. Historia i tradycja* (Śląskie Sympozja Historyczne 2), red. W. Korta, Wrocław–Warszawa 1994, s. 141; B. Zientara, *Cesarzowa tatarska na Śląsku – geneza i funkcjonowanie legendy*, [w:] *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, red. B. Geremek, Wrocław 1978, s. 173–179.

⁴⁵ W kronice Stegmannna brak wątków związanych z kultem św. Jadwigi Śląskiej, co każe wykluczyć, że przyczyną zamieszczenia relacji była szczególna cześć żywiona do tej świętej w rodzinie kronikarza.

⁴⁶ Wzmianka dotyczy ostatniej części kodeksu. Zburzenie Akki (1291) w relacji Ludolfa van Sudheim, k. 200r–206r. Por. J. Możdżeń, *Przedstawianie świata...*, s. 374–383.

*und will auch do von nicht meer schreyben.
Anno Domini 1528 in Februario*⁴⁷.

Dodał jednak jeszcze kilka dopisków w drugiej połowie tegoż roku i w następnym – 1529 roku⁴⁸. Oba cytowane kolofony świadczą o swobodzie autora w układaniu rymów.

Stegmann był człowiekiem wykształconym, dobrze znającym historię regionu, patriotą pruskim i gdańskim⁴⁹ – pisał o sobie : „wir Dancziker”⁵⁰). Wiadomo też, że znał łacinę⁵¹.

Charakter pisma miał wyćwiczony, zapewne zdobył praktykę w zakresie prowadzenia ksiąg handlowych, o czym świadczy sposób prowadzenia zapisów i elementy zdobnicze w postaci oznaczania inicjałów i znaków interpunkcyjnych minią. Forma zapisów o treści handlowej zawartych w kronice ma typową narrację przyjętą przez innych kupców w tym okresie⁵².

Poddawał kopiowane teksty krytyce, gdy wydawały mu się nieprawdopodobne.

Nie wiadomo, w jakim mieście Stegmann się kształcił. Mógł studiować na uniwersytecie w Krakowie, w tamtejszej metryce odnotowano immatrykulację aż trzech Bernardów de Gdano z tego okresu⁵³; niestety, nie zapisywano wówczas nazwisk. Mógł równie dobrze ukończyć kurs siedmiu sztuk wyzwolonych w prezentującej wysoki poziom nauczania przyparafialnej szkole przy kościele Najświętszej Maryi Panny w Gdańsku⁵⁴.

Więcej informacji o kompilatorze przynosi szczegółowa analiza treści oraz budo-
wy rękopisu w drugiej i trzeciej części niniejszego tekstu.

⁴⁷ PAN Biblioteka Gdańska, Ms 1265, k. 206r. Tekst kolofonu podkreślony minią.

⁴⁸ Tamże, k. 206v.

⁴⁹ Por. J. Możdżeń, *Przedstawianie świata...*, s. 141.

⁵⁰ PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 1265, k. 129r.

⁵¹ J. Możdżeń, *Przedstawianie świata...*, s. 142.

⁵² Na podstawie porównania zapisek piętnastowiecznych kupców gdańskich – Caspra Weinreicha i Jakoba Lubbe oraz innych zachowanych na obszarze hanzeatyckim. Por. J. Możdżeń, *Przedstawianie świata...*, passim; też, *Handelsbuch – Hausbuch – Gedenkbuch. Bücher mit gemeinsamer Genese oder mit heterogenen Schrifttumsformen? Das Beispiel einiger Danziger Handelsbücher*, [w:] *Selbstzeugnisse im polnischen und deutschen Schrifttum im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit (15. – 18. Jahrhundert)*, hrsg. v. R. Skowrońska, H. Flachenecker, R. Czaja, S. Roszak, J. Tandecki, Toruń 2014, s. 133–140.

⁵³ Bernhardus Nicolai de Gdano, dioc. Vladislaviensis, w 1480 roku – *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, vol. 1: *ab Anno 1400 ad Annum 1489*, Cracoviae 1887, s. 243; Bernhardus Luce de Gdano w 1492 roku – *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, vol. 2: *ab Anno 1490 ad Annum 1551*, Cracoviae 1892, s. 14; Bernhardus Nicolai de Gdano w 1494 roku, tamże, s. 29; Bernhardus Bernardi de Gdano w 1499 roku, tamże, s. 55; Bernhardus Eberhardi de Gdano w 1503 roku, tamże, s. 83. Zob. także M. Perlbach, *Prussia scholastica. Die Ost- und Westpreussen auf dem mittelalterlichen Universitäten*, Braunsberg 1895, s. 214.

⁵⁴ M. Biskup, *Kultura*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 1: *do roku 1454*, red. E. Cieślak, Gdańsk 1978, s. 468.

TREŚĆ I CEL SPISANIA DZIEŁA

Kronika Stegmanna jest typową kompilacją starszych tekstów w typie kodeksu⁵⁵. Prowadzone w ostatnich latach badania nad treścią kroniki pozwoliły jednoznacznie stwierdzić, że o doborze zawartości decydował konkretny zamiśl historiograficzny⁵⁶. Teksty historyczne zostały dobrane przez Stegmanna jako przykłady ilustrujące konkretną myśl. Zostały także opatrzone komentarzami. Kompilacja miała przeznaczenie umoralniające i dydaktyczne, jest zbiorem historii ważnych dla kształtowania tożsamości mieszczan gdańskich, a także chrześcijańskiej wartości życia we wspólnocie miejskiej⁵⁷.

U podstaw kroniki Stegmanna, jak już wspomniano, leży starsza księga – niezachowany do dnia dzisiejszego rękopis, zaklasyfikowany przez badaczy do grupy tzw. księgi Ferbera⁵⁸. Nazwy tej używa się na oznaczenie spisanej w XV wieku – doprowadzonej prawdopodobnie do 1489 roku⁵⁹ i kontynuowanej do około 1526 roku⁶⁰ w środowisku kancelaryjnym Głównego Miasta Gdańska – kroniki omawiającej dzieje Gdańska. Legła ona u podstaw większości późniejszych, szesnastowiecznych dzieł historiograficznych. Ze względu na fakt, że z XV wieku nie zachowała się do dziś w oryginale żadna kronika gdańska, istnienie tzw. księgi Ferbera poświadczają obecnie jedy-

⁵⁵ Kodeks jest zbiorem tekstów historycznych dobranych subiektywnie przez autora/kompilatora lub na zamówienie odbiorcy, zgodnie z ich zainteresowaniami. Szerzej zob. J. Wiesiołowski, *Kolekcje historyczne w Polsce średniowiecznej XIV i XV w.*, Wrocław 1967, s. 6.

⁵⁶ J. Moździeń, *Przedstawianie świata...*, s. 140–142.

⁵⁷ Tamże, s. 114–134, 139–145, 327–330.

⁵⁸ Nazwa pochodzi z kroniki królewieckiego kupca Paula Pole, który powołał się na „księgę Ferbera” jako podstawę swojej kompilacji – J. Dworzaczkowa, dz. cyt., s. 61. E. Kestner uważał, że księga ta powstała na zlecenie Eberharda Ferbera, burmistrza gdańskiego w latach 1510–1522, a jedną z kopii miał on przepisać własnoręcznie – E. Kestner, *Eberhard Ferber, Bürgermeister von Danzig*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins”, Bd. 2 (1880), s. 71–72. J. Dworzaczkowa poddaje w wątpliwość autorstwo Eberharda, skłonna jest raczej uznać tę nazwę na oznaczenie jego osoby jako właściciela. Autorem mógł być jej zdaniem ktoś z Ferberem związany (jednak nie odnosi się to do relacji o wielkiej rewolcie 1525/1526, która jest wyraźnie antyferberowska) – tamż, dz. cyt., s. 60–61. P. Gehrke uważał natomiast, że pierwowzór został sporządzony po łacinie, a jego autorem mógł być zięć Ferbera – Heinrich von Resen – tenże, *Das Ebert Ferber-Buch und seine Bedeutung für die Danziger Tradition der Ordensgeschichte*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins”, Jg. 31 (1892), s. 153–155; por. J. Dworzaczkowa, dz. cyt., s. 24. Koncepcję Gehrkego obalił P. Simson, *Rec. Gehrke, Das Ebert Ferber-Buch...*, „Mitteilungen aus der historischen Literatur”, Bd. 22 (1894) s. 184–187; por. J. Dworzaczkowa, dz. cyt., s. 24–25. Ostatnio A. Mentzel-Reuters wskazywał natomiast na długą tradycję zainteresowań historiograficznych w rodzinie Ferberów. Postawił hipotezę o możliwym autorstwie syna Eberharda – Konstantina Ferbera (1520–1588); zob. A. Mentzel-Reuters, *Stadt und Welt. Danziger Historiographie des 16. Jahrhunderts*, [w:] *Kulturgeschichte Preußens königlich polnischen Anteils in der Frühen Neuzeit*, hrsg. v. S. Beckman, K. Garber, Tübingen 2005 (Frühe Neuzeit. Studien und Dokumente zur deutsche Literatur und Kultur im europäischen Kontext 103), s. 110.

⁵⁹ J. Dworzaczkowa, dz. cyt., s. 35–36; M. Töppen, *Geschichte der preussischen Historiographie*, Berlin 1953, s. 102.

⁶⁰ Wedle J. Dworzaczkowej ostateczną formę tzw. księdze Ferbera nadano po wielkiej rewolcie 1525/1526 – tamż, dz. cyt., s. 60.

nie późniejsze odpisy. Drogą do poznania zawartości pierwowzoru są źródłoznawcze próby zestawienia poszczególnych redakcji, powstałych w oparciu o ten archetyp.

Dzięki badaniom T. Hirscha, Paula Gehrkego, Otto Günthera, a zwłaszcza Jolanty Dworzaczkowej, wiemy, że u podstaw kroniki Stegmanna legła jedna z – uzupełnionych już o kolejne lata, tj. 1490–1526 – kopii tzw. księgi Ferbera. Ostatnio na długą tradycję zainteresowań historiograficznych w rodzinie Ferberów wskazał A. Mentzel-Reuters⁶¹. Stegmann informuje w kolofonie o znalezieniu pewnej księgi, którą odpiisał, a nową kopię samodzielnie oprowił. „Znalezioną księgę” – dla ułatwienia narracji – będę dalej nazywać „podstawą źródłową kompilacji” Stegmanna.

Tzw. księga Ferbera nie była jednak jedynym źródłem, z którego nasz kompilator czerpał. Ponadto wykorzystał m.in. jedną z kopii tzw. *Jüngere Hochmeisterchronik*⁶², wspomnianą już legendę św. Jadwigi⁶³, relację z pielgrzymki do Ziemi Świętej Ludolfa van Sudheim⁶⁴ oraz różnorodne druki ulotne i pieśni⁶⁵. Z pewnością rację miał P. Gehrke, że układ chronologiczny treści w kompilacji jest dziełem Stegmanna⁶⁶. Tekst podstawy źródłowej został przepleciony fragmentami, znalezionymi przez kompilatora w innych, powyżej wymienionych źródłach. Rozbita przez to została zwłaszcza ciągłość narracji tekstu dziejów Związku Pruskiego oraz panowania wielkich mistrzów krzyżackich.

⁶¹ Zdaniem badacza, tzw. księga Ferbera mogła być dziełem powstałym w oparciu o diariusz dyplomatyczny Eberharda, spisany przez sekretarza miejskiego Ambożego Sturma. Zlecenie to miał on otrzymać około roku 1526 i doprowadzić księgę do roku śmierci burmistrza, tj. 1529 roku. A. Mentzel-Reuters, dz. cyt., s. 110.

⁶² J. Dworzaczkowa, dz. cyt., s. 37, 59–60; E. Lampe, *Beiträge zur Geschichte Heinrichs von Plauen 1411 bis 1413*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins“, Bd. 26 (1889), s. 10.; P. Gehrke, *Das Ebert Ferber-Buch...*, s. 50–51; T. Hirsch, *Die Danziger Ordenschronik* [Einleitung], s. 364.

⁶³ J. Dworzaczkowa, dz. cyt., s. 63.

⁶⁴ Proboszcz z diecezji Paderborn w latach 1336–1341: G. Schnath, *Ludolf von Sudheim*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 15, 1987, s. 302. Rękopisy relacji z pielgrzymki i ich edycje oraz krytyczną literaturę wymienia M.L. Bulst-Thiele, *Ludolf von Sudheim*, [w:] *Die deutscher Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, Bd. 5, Berlin 1985, kol. 984–986; W. Heyd, *Ludolf von Suchen*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie* 19 (1884), s. 388–390; Evelt, *Ludolf von Suthem, Pfarrer im Hochstift Paderborn und dessen Reise nach dem heiligen Lande*, „Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Alterthumskunde. Neue Folge” 10 (1859), s. 1–22. Zachowało się osiem rękopisów w języku dolnoniemieckim, powstałych ok. 1400 roku. Siedem znanych wersji wysokoniemieckich pochodzi z XV wieku. Por. F. Deychs, *Über ältere Pilgerfahrten nach Jerusalem, mit besonderer Rücksicht auf Ludolf's von Suchen Reisebuch des heiligen Landes*, Münster 1848; *Ludolf von Sudheim, Reise ins Heilige Land nach Hamburger Handschrift*, hrsg. v. I. v. Stapelmohr, „Lunder Germanische Forschungen” 6 (1937), s. 116–126. Ich wzajemne powiązania i tradycje nie zostały w pełni zanalizowane – M. L. Bulst-Thiele, dz. cyt., kol. 985. Zob. także J. Mozdzeń, *Przedstawianie świata...*, s. 110–114; Należy zaznaczyć, że w bibliotece mieszczącej się przy szkole parafialnej Najświętszej Maryi Panny w Gdańsku znajdowała się łacińskojęzyczna kopia relacji z pielgrzymki Ludolfa van Sudheim. Rękopis zachował się w PAN Bibliotece Gdańskiej – Ms. Mar. F 133, k. 179–199. Szerzej – J. Mozdzeń, *Przedstawianie świata...*, s. 111, przyp. 617.

⁶⁵ Druk ulotny był najprawdopodobniej źródłem dla spisania relacji o rewolcie w Kolonii oraz walki o biskupstwo hildesheimskie (tzw. Hildesheimer Stiftsfehde) – J. Dworzaczkowa, dz. cyt., s. 64–65.

⁶⁶ P. Gehrke, *Das Ebert Ferber...*, s. 79.

Większość pochodzących z tzw. Księgi Ferbera tekstów nie znajduje odpowiednika w innych zachowanych kronikach gdańskich z tego samego okresu⁶⁷. Podstawa źródłowa kompilacji Stegmanna obejmowała zatem dzieje panowania wielkich mistrzów, relację o zabójstwie Konrada Leczkau, kronikę Związku Pruskiego, wyciąg z protokołu sądu cesarskiego w Wiener Neustadt (1453), roczniki gdańskie do 1489 roku i zwięzły opis wojny trzynastoletniej (1454–1466)⁶⁸. Podstawa powstała w środowisku kancelaryjnym⁶⁹. Jest więc prawdopodobne, że była to oficjalna kronika miejska Głównego Miasta Gdańska lub jej kopia.

W tekście kompilacji znajdują się liczne komentarze Stegmanna – wciągnięte w tekst główny oraz umieszczone na marginesach. Kompilator zdradza także metodę swojej pracy oraz podkreśla trud, jakiego się podjął komentując zbytnią rozwlekłość tekstu kroniki, którą kopiował: „do ich nicht alle abschreyben kan”⁷⁰ (jednak nazywa ją „Büchlein”, co może świadczyć o niewielkich rozmiarach). Jeśli informacja zawarta w podstawie źródłowej powtarzała się, zwraca na to uwagę czytelnika: „also auch vor klarer berurt ist”⁷¹; „Do windet men beschet von in dissem buche in der regirunge des 24. hochm[aiste]rs Hynrich von Plawen etc.”⁷²; „wie auch in dissem buche geschreiben ist”⁷³. Powiadamia także o poczynionych przez siebie skróceniach, na przykład w relacji dotyczącej wojny pruskiej (1519–1521) i trzynastoletniej: „das alhy nicht alle beschreiben ist”⁷⁴.

W treści kompilacji Stegmanna można wyróżnić dwa wątki przewodnie – pierwszym jest udowodnienie słuszności działań Związku Pruskiego dążącego do zrzucenia panowania krzyżackiego w ziemi pruskiej, drugim wskazanie dobrych i złych przykładów rządzenia miastem Gdańskiem. Pierwszy motyw był już wzmiankowany w literaturze⁷⁵. Ów swoisty program ideowy kroniki wyznacza zamieszczona na pierwszych kartach rękopisu „Pieśń do ziemi pruskiej” (k. IIr)⁷⁶ ze skargą na szkodliwe panowanie tzw. *hohen zcungen* (il. 1). Tak nazywano przybyszów z górnych Niemiec (Oberdeutsche) preferowanych na ważnych urządach przez wielkiego mistrza Paula von Rusdorf (1422–1441)⁷⁷. „Pieśń” piętnuje kryzys moralny

⁶⁷ J. Dworzaczkowa określiła je jako „właściwość kodeksu Stegmanna” – tam, dz. cyt., s. 63–66.

⁶⁸ Tamże, s. 61.

⁶⁹ Tamże, s. 60–61.

⁷⁰ PAN Biblioteka Gdańska, Ms 1265, k. 130r.

⁷¹ Tamże, k. 113v.

⁷² Tamże, k. 113v.

⁷³ Tamże, k. 117v.

⁷⁴ Tamże, k. 99v.

⁷⁵ A. Mentzel-Reuters, dz. cyt., s. 114.

⁷⁶ Pełen tekst publikuje J. Moźdżeń, *Przedstawianie świata...*, s. 363–364.

⁷⁷ Polityka personalna pochodzącego z Nadrenii wielkiego mistrza Paula von Rusdorf, szczególnie w odniesieniu do najważniejszych stanowisk w Prusach i Inflantach, była krytykowana przez część konwentów, zwłaszcza w Królewcu, Pokarminie i Baldze – protestowały one przeciw nadawaniu ważnych urzędów krewnym von Rusdorfa i braciom z Nadrenii. Wielki mistrz czynił to bez uzgodnienia z mistrzem niemieckim, wbrew Statutom Wernera von Orseln z 1329 roku. Zob. S. Józwiak, *Kryzys władzy terytorialnej*, [w:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2008, s. 336–337; por. A. Mentzel-Reuters, dz. cyt.,

w Zakonie i tyranie rządów krzyżackich wobec poddanych⁷⁸. Przybywający z Bawarii, Frankonii i Szwabii bracia-rycerze mieli przynosić ze sobą pychę, butę i prywatę, które rozpleniły się na szkodę całemu pruskiemu krajowi. Tę opinię Stegmann wielokrotnie powtórzył w całej kompilacji⁷⁹, dodając kierowane wprost do czytelnika komentarze, dla podkreślenia ich wagi wpisane minia: „Merke”⁸⁰, „Notandum est”⁸¹; „Nota”⁸² itp. Tym samym jednoznacznie dał wyraz swym poglądom.

Wagę „Pieśni do ziemi pruskiej” dla wymowy ogólnej kompilacji Stegmann podkreślił A. Mentzel-Reuters. Badacz zwrócił uwagę na ciągle zapotrzebowanie na pielęgnowanie pamięci o wojnach z Zakonem na początku XVI wieku i konieczność zapamiętania powodów dążenia stanów pruskich do zrzucenia panowania krzyżackiego. Treść utworu dobrze objaśnia genezę tego problemu⁸³. Tekst „Pieśni do ziemi pruskiej” zamieszczony na k. IIr jest niewątpliwie wtórnie dołączony do podstawy źródłowej kompilacji przez Stegmann. Świadczy o tym sposób zapisu – tekst jest dopisany przed już wpisanym kolofonem na odwrocie karty i ściśnięty z braku miejsca. O tym, że nie jest to pełen tekst pieśni świadczy zamieszczone na końcu „etc.”⁸⁴. Rzeczywiście, pełną wersję utworu odnajdujemy w tzw. kronice Bartolomäusa Wartzmanna z 1559 roku⁸⁵. Porównanie z pełnym tekstem pieśni ukazuje, że Stegmann opuścił kilka końcowych wersów, zawierających głównie prośbę do Boga o ukaranie grzeszników. Widać też wyraźnie, że występują tam zaburzenia rytmu ze względu na dodane bądź pominięte pojedyncze słowa. W wersji Wartzmanna rytm brzmienia słów jest lepiej dopracowany. W kopii pieśni zawartej w kompilacji Stegmann występują rymy parzyste: aa, bb za wyjątkiem ostatnich czterech wersów, które skrócił. J. Dworzaczkowa uznała, że tekst pieśni został prawdopodobnie odpisany z druku

s. 113; R. Czaja, *Die Krise der Landesheerrschaft. Der Deutsche Orden und die Gesellschaft seines Staates in Preussen in der Ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, „Ordines Militares”. Yearbook for the Study of the Military Orders, 16 (2011), s. 159–171. Zob. też B. Jähnig, *Der Danziger Deutschordenskonvent in der Mitte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Personengeschichte des Deutschen Ordens*, [w:] *Danzig in acht Jahrhunderten. Beiträge zur Geschichte eines hansischen und preußischen Mittelpunktes*, hrsg. v. B. Jähnig, P. Letkemann, Münster 1985 (Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreußens 23), s. 170 – według tego autora w Królewcu i Pokarminie w 1437 roku przeważali „Oberdeutsche”, w Bałdze „Westmitteldeutsche”, w Gdańsku dopiero za rządów następcy von Rusdorfa – Konrada von Erlichshausen – znacząco przybyło kandydatów na zakonników i pochodzili oni z Nadrenii (w 1446 roku stanowili prawie połowę członków konwentu). Pieśń zatem jest odbiciem rzeczywistego zjawiska społecznego.

⁷⁸ PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 1265, k. IIr.

⁷⁹ Zob. *Die Danziger Ordenschronik*, s. 379; *Die Danziger Chronik vom Bunde*, s. 413. Por. J. Mozdzeń, *Przedstawianie świata...*, s. 100–103.

⁸⁰ PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 1265, k. 21v.

⁸¹ Tamże, k. 129r.

⁸² Tamże, k. 136v.

⁸³ A. Mentzel-Reuters, dz. cyt., s. 113–114.

⁸⁴ J. Mozdzeń, *Przedstawianie...*, s. 99–100.

⁸⁵ Jest to kopia, w której Wartzmann nanosił własnoręczne notatki – PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 1285, k. d. Wspomina o niej także A. Mentzel-Reuters, dz. cyt., s. 113, przyp. 46; O. Günther, *Katalog der Handschriften...* T. 2, s. 216. Treść tej wersji opracowano jako załącznik 2: *Gdańska kronika Bernta Stegmann*, [w druku].

ulotnego⁸⁶. Nie można jednak wykluczyć, że Stegmann zapisał jej treść z pamięci i stąd owe niedokładności. Podobny w wymowie politycznej tekst „Pieśni do ziemi pruskiej” znaleźć można w „Preußische Chronik” Simona Grunaua z lat 1517–1529/30⁸⁷. Inne warianty utworu opublikował Max Töppen⁸⁸.

Istotnym dopiskiem Stegmanna do „podstawy źródłowej kompilacji” jest również myśl Arystotelesa zamieszczona nad kolofonem na k. IIv: „Omnium terribilium terribilissima mors est 3a phisicorum” – najprawdopodobniej cytat z jednej z wersji „Dialogu Mistrza Polikarpa ze Śmiercią”⁸⁹ (il. 2). Zdanie to pochodzi z florilegium skompilowanego przez franciszkanina Johanna de Fonte w latach 1296–1297 i zatytułowanego „Auctoritates Aristotelis”. Ma tam ono nieco odmienną formę: „Terribilissimum omnium terribilium est mors” i odnosi się do trzeciej księgi „Etyki” Arystotelesa⁹⁰. Natomiast odniesienie do „3a [tertia] phisicorum” – które dopisał Stegmann – należy zidentyfikować jako odniesienie do tytułu trzeciej księgi „Fizyki” Arystotelesa⁹¹. Stegmann prawdopodobnie pomylił te dwie księgi.

Szczególną uwagę w ogólnej wymowie treści kompilacji Stegmann przyciąga obszerna relacja o męczeńskiej śmierci burmistrza Gdańska Konrada von Letzkau⁹² i rajcy Bartholomäusa Grosse⁹³, którzy zostali zdradziecko zamordowani w 1411 roku przez Krzyżaków na gdańskim zamku⁹⁴. Zdaniem kronikarza winnych spotkała za ten czyn zasłużona kara – krzyżackie panowanie w mieście przeminęło, a zamek został zburzony. Wydarzenie to zostało przyrównane w sposób symboliczny do zburzenia

⁸⁶ J. Dworzaczkowa, dz. cyt., s. 74.

⁸⁷ *Simon Grunau's Preußische Chronik*, hrsg. v. M. Perlbach, R. Philippi, P. Wagner, Bd. 2: *Tractat XV–XX, (Die Preußische Geschichtsschreiber des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Bd. 3), Leipzig 1889, s. 122.

⁸⁸ M. Töppen, *Volksthümliche Dichtungen zumeist aus Handschriften des 15., 16. und 17. Jahrhunderts gesammelt. Ein Beitrag zur Geschichte der schönen Literatur der Provinz Preußen*, „Altpreussische Monatsschrift“, Bd. 9 (1872), s. 291–292.

⁸⁹ L. Zatočil, *Zwei Prager lateinische Texte als Quellen des Ackerman aus Böhmen*, „Brüner Beiträge zur Germanistik und Nordistik”, Bd. 1 (1977), s. 16. Szerzej J. Możdżeń, *Przedstawianie świata...*, s. 97–98.

⁹⁰ Powyższe ustalono na podstawie kwerendy w bazie Brepolis, <http://www.brepolis.net>. Za ułatwienie dostępu do bazy dziękuję dr Dagmarze Wójcik-Zega z Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Tekst „Auctoritates Aristotelis et aliorum philosophorum” został wydany drukiem już 1487 roku w Kolonii. Późniejsze wydanie paryskie z około 1490 roku dostępne jest pod adresem: https://archive.org/details/OEXV794_P4 [dostęp: 18.06.2016]; sentencja – k. 35v. Zob. także J. Hamesse, *Auctoritates Aristotelis. Senecae, Boethii, Platonis, Apulei et quorundam aliorum*, vol. 1: *Concordance*, Louvain 1972, s. 115.

⁹¹ J. Możdżeń, *Przedstawianie świata...*, s. 98.

⁹² J. Zdrenka, *Konrad Letzkau*, [w:] *Słownik Biograficzny...*, t. 3: *L–P*, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 54a–55b.

⁹³ S. Mielczarski, *Gross (Grosse) Bartłomiej*, [w:] *Słownik Biograficzny...*, t. 2: *G–K*, red. Z. Nowak, Gdańsk 1994, s. 121.

⁹⁴ Rajcy zostali wezwani w sprawie konfliktu z władzami zakonnymi po przegranej wojnie – gdańszczanie odmówili bowiem płacenia podatków i domagali się zapłaty za udzieloną pomoc zbrojną. Por. S. Mielczarski, *Gdańsk – Młode Miasto (Jungstadt)*, „Rocznik Gdański”, t. 19/20 (1960/1961), s. 121. Według J. Dworzaczkowej, dz. cyt., s. 37–38 relacja Stegmanna odzwierciedla lokalną ustną tradycję; badaczka wskazuje na niecisłość źródłowe.

Jerozolimy przez Rzymian w 70 roku, które wedle kompilatora było sprawiedliwą karą dla mieszkańców miasta za skazanie Chrystusa na śmierć:

Abe<r> do is dem Almechtigen Gote gewill, wart is gerochen. Nach disse mort geschen in der Hilgen Mertelwochen in sullicher zeit Jh[es]us Cristus vor uns let den bitteren todt, darnoch aber 42 jar wart dy stadt Jerusalem verstort und bleb nicht eyn steyn auff dem anderen legen. Also hy ouch noch disse mort auff dem slosse Dantczke geschen, wie hy vorgescr[eben] ist, dar//noch 43 iar weyniger 8 wochen warth dasselbig slos Dantczke auch angehaben zcw brechen und yst auch also gebrochen, das nicht vele stejnye auff eynander liegen. Dy Schrifft spricht: Unschuldigk blut schreyget rochunge in den hymmel⁹⁵.

Jak wskazał A. Mentzel-Reuters, impulsem, który mógł pobudzić do spisywania kronik i tworzenia tego typu kompilacji historycznych na początku XVI wieku, były doświadczenia związane z zakończeniem panowania krzyżackiego w Ziemi Pruskiej (w 1525 roku, czyli raptem 3 lata przed spisaniem kroniki przez Stegmanna)⁹⁶.

Drugą widoczną ideą przewodnią kompilacji Stegmanna jest wskazanie pozytywnych i negatywnych przykładów rządzenia miastem. Kompilator zgromadził relacje dotyczące buntów społecznych⁹⁷. Ich przyczyn upatrywał w złym zarządzaniu miastem. Wskazywał przy tym na siedem grzechów głównych, a przede wszystkim na pychę i prywatę, gdyż szkodziły tzw. *gemeine nutz* – dobru wspólnemu⁹⁸. Ganił rządzących miastem, gdy ich działania związane z prywatnymi interesami odbijały się bezpośrednio na całej gminie miejskiej (np. w wyniku nałożonego na miasto interdyktu)⁹⁹. W historii ziemi pruskiej i miasta Gdańska za szczególnie szkodliwą uważał

⁹⁵ *Jednak co Wszchemogącemu Bogu przypadło, [to] zostało pomszczone. Po tym mordzie, który zda-rzył się w Świętym Tygodniu Męki Pańskiej – w tymże czasie Jezus Chrystus za nas umarł gorzką śmiercią – po tym jednak [po] 42 latach miasto Jeruzalem zostało zniszczone i nie pozostał ani jeden kamień leżący na drugim. I także tutaj po tym mordzie, który miał miejsce na zamku w Gdańsku, jak tutaj zapisano, po nim 43 lata bez ośmiu tygodni rozpoczęto burzenie owego zamku w Gdańsku i tak samo został zburzony, że niewiele kamieni jednych na drugich leży. Pismo Święte mówi: niewinna krew woła o pomstę do nie-ba (tłum. J.M.). PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 1265, k. 15v–16r. Por. *Die Danziger Ordenschronik*, s. 377. Por. podobną wymowę w *Danziger Hanseatische Chronik*, s. 495.*

⁹⁶ A. Mentzel-Reuters, dz. cyt., s. 114.

⁹⁷ J. Mozdzeń, *Przedstawianie świata...*, s. 118–119, 122–124, 127–138, 144–145, 170.

⁹⁸ Tamże, s. 144–145.

⁹⁹ Stegmann opisuje m.in. głośną sprawę zaręczyn Maurycego Ferbera (1471–1537) z Anną Pileman i wynikłą stąd długoletnią waśń rodzinną, zapoczątkowaną w 1498 roku, która w 1500 roku doprowadziła do nałożenia na Gdańsk interdyktu, gdyż członkowie rodu Ferberów nie stawili się przed oblicze papieskiego sądu – *Bernt Stegmann's Chronik vom Aufruhr*, s. 547. O polityczno-ekonomicznym tle zatargu B. Możejko, *Tło burzliwej historii zaręczyn Anny Pilemann i Maurycego Ferbera*, [w:] *Kobiety o kobietach. Studia i szkice. Średniowiecze i czasy nowożytne*, red. W. Zawitkowska, Rzeszów 2010, s. 105–116; H. Zins, *Ród Ferberów i jego rola w dziejach Gdańska w XV i XVI wieku*, Lublin 1951, s. 20–24. Zob. także T. Borawska, *Tiedemann Giese (1480–1550) w życiu wewnętrznym Warmii i Prus Królewskich*, Olsztyn 1984, s. 93. W innym miejscu przypomina, że z powodu czynu kupca Bertolda Hakego – napadł on na rodzinę zwaśnionego z nim Sebalda Beckera w czasie nieobecności tego ostatniego (porwał mu żonę i dziecko oraz zagarnął mienie) – członkowie rady

postawę wielkich mistrzów tuż przed wybuchem wojny trzynastoletniej (1454–1466) i ich negatywny stosunek do poddanych na terenie Prus. Ganił prywatę gdańskich rajców i nasilający się wyzysk finansowy mieszkańców Gdańska, które doprowadziły do wybuchu rewolty miejskiej w latach 1524–1525. Aby unaocznic skutki złych rządów – wykazać przy tym pewien mechanizm, przytaczał też przykłady obcej proweniencji, np. opis panowania władców jerozolimskich¹⁰⁰, rewolty miejskiej w Kolonii z 1513 roku¹⁰¹, wojny o biskupstwo hildesheimskie z 1519 roku¹⁰² lub krwawych rządów króla Christiana II (król Danii i Norwegii 1513–1523 oraz Szwecji 1520–1521)¹⁰³ (zob. tab. 1). Podkreślał przy tym zagrożenie, jakim dla istnienia miasta są spory wewnętrzne mieszkańców, a zwłaszcza te toczone w obliczu zagrożenia zewnętrznego. Wskazał tu na pozytywny przykład wspólnej obrony mieszkańców Środy Śląskiej w obliczu najazdu Tatarów w 1241 roku¹⁰⁴ oraz niedawnego oblężenia miasta Gdańska przez wojska krzyżackie z 8–10 listopada 1520 roku. Wówczas to miasto prawie uległo pod ostrzałem artyleryjskim z powodu waśni wewnętrznych. Ostatecznie ocalało jednak – gdyż zwyciężyło dobro ogółu mieszkańców¹⁰⁵. Jako alternatywny, negatywny scenariusz

mięskiej zostali w 1514 roku obłożeni klątwą papieską. Rajcy, którzy zmarli przed jej odwołaniem, w tym tenże Bertold, zostali pochowani poza miastem. Według kronikarza to, że jeden drugiemu zabiera żonę i dziecko, trzeci innego wyklina i zmusza do opuszczenia miasta oraz uniemożliwia odprawienie chrześcijańskiego pochówku, a także podobne postęпки „das synt alle dynghe, dy schaden eynbrennen; dis mache alle bose blut, neyt und has in den geslechten, dy is antreffende ist” – *Bernt Stegmann's Chronik vom Aufruhr*, s. 548–549.

¹⁰⁰ PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 1265, k. 1r–3r.

¹⁰¹ Por. J. Dworzaczkowa, dz. cyt., s. 65–66.

¹⁰² Konflikt biskupa Hildesheim Johanna IV von Sachsen-Lauenburg (1505–1547) – wspieranego m.in. przez księcia Braunschweig-Lüneburg Heinricha dem Mittlere (1486–1520) – z księciem Braunschweig-Wolfenbüttel Heinrichem der Jüngere (1514–1568), biskupem Minden Franzem I von Braunschweig-Wolfenbüttel (1508–1529) oraz księciem Braunschweig-Calenberg Erichem der Ältere (1495–1540) o biskupstwo hildesheimskie. Zob. U. Stanelle, *Die Hildesheimer Stiftsfehde in Berichten und Chroniken des 16. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur niedersächsischen Geschichtsschreibung*, Hildesheim 1982 (Veröffentlichungen des Instituts für Historische Landesforschung der Universität Göttingen 15), s. 1–14.

¹⁰³ PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 1265, k. 134r–144r; por. *Danziger Hanseatische Chronik*, s. 517–527, gdzie T. Hirsch na marginesach zamieścił komentarze Stegmanna zanotowane w rękopisie czerwonym atramentem. Ten opis musiał kronikarza szczególnie zainteresować, gdyż równie emocjonalnymi uwagami opatrzył jedynie relację o rewolcie społecznej w Gdańsku. Źródło z bardziej szczegółowym aparatem naukowym zob. *Ex Chronico Hanseatico a Bernardo Stegmann Compilatio*, s. 310–314.

¹⁰⁴ *Die Danziger Ordenschronik*, s. 368–369. Mieszkańcy Środy popadli w kłopoty z chciwością – widząc bogactwo orszaku tatarskiej cesarzowej, postanowili zamordować ją i jej sługi, w zagarnąć skarby. Zdradziecki mord ściąga na Środę zemstę tatarską. W obliczu zagrożenia zjednoczeni mieszkańcy wymyślają podstęp i ratują miasto dzięki współdziałaniu w imię dobra ogółu. Benedykt Zientara wskazuje na dość stereotypowy obraz pazernych mieszczan, wywodzący się być może z rycerskiego środowiska – tenże, *Cesarzowa tatarska na Śląsku – geneza i funkcjonowanie legendy*, [w:] *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, red. B. Geremek, Wrocław 1978, s. 173–179. U podstaw legendy leżą prawdziwe wydarzenia – zamordowanie w Czernihowie wnuczki księcia Michała Wsiewołodowicza niedługo przed inwazją tatarską oraz spalenie na przykościelnym cmentarzu kilkuset osób w 1248 lub 1249 roku – S. Solicki, dz. cyt., s. 134–135; J. Możdżeń, *Przedstawianie...*, s. 134–135.

¹⁰⁵ Szersza analiza – J. Możdżeń, *Przedstawianie świata...*, s. 126–127, 183.

włączył do kompilacji opis oblężenia i zdobycia Akki przez Saracenów w 1291 roku (zaczepnięty z relacji Ludolfa van Sudheim). Wówczas to niezgoda i waśnie mieszkańców doprowadziły do zagłady miasta¹⁰⁶.

Stegmann wpisał ponadto dzieje Gdańska w historię świata chrześcijańskiego, którego był integralną częścią. Wzorce miastu miały wyznaczać Jerozolima, Konstantynopol, Akka i Magdeburg¹⁰⁷. Rządzący Gdańskiem winni wzorować się na panowaniu wielkich władców chrześcijańskich – budowniczych miast, takich jak cesarze Karol Wielki i Otton I¹⁰⁸. Początki chrześcijaństwa na Pomorzu powiązał z panowaniem dynastii książąt pomorskich¹⁰⁹. Stegmann wskazywał, w jaki sposób rozwój religii w tym regionie został umocniony przez legendę o cudownym przybyciu relikwii św. Barbary na Pomorze i kult tej świętej¹¹⁰. Wskazał też na znaczącą rolę klasztoru w Oliwie. Jednak nie uwzględnił przy tym roli misji św. Wojciecha, który w 997 roku miał ochrzcić „gromady” ludu w okolicach Gdańska¹¹¹. Kompilator nie odniósł się także do lokacji Gdańska na prawie lubeckim w 1223 roku. Należy to tłumaczyć faktem, że miastem, z którym się identyfikował, było Główne Miasto Gdańsk, lokowane w 1343 roku na prawie chełmińskim¹¹².

Stegmann był przeciwnikiem reformacji w kształcie, jaki przybrała ona na początku lat dwudziestych XVI wieku. Ostro krytykował profanację kościołów i obiektów kultu, których źródłem były podburzające lud kazania pierwszych luterzańskich kaznodziejów. Był jednak zwolennikiem umiarkowanej reformy Kościoła, czego wyrazem są pochlebne słowa kierowane pod adresem byłego franciszkanina Aleksandra Svenichena¹¹³.

Dla kogo zatem kronika Stegmanna została spisana? Podpowiedzi znów udzieli nam analiza spuścizny wspomnianego pisarza miejskiego Stenzela Bornbacha. Wykazuje ona, że autorski egzemplarz kroniki Stegmanna był w połowie XVI wieku w posiadaniu starej gdańskiej rodziny kupieckiej Kremerów. W Archiwum Państwowym w Gdańsku zachował się bowiem odpis fragmentów kroniki wykonany własnoręcznie przez Bornbacha w roku 1557¹¹⁴. Widnieje tam informacja: „Auß des Bernet Stegmans Kronike der solches beschrieben vonn H[err] Hans Kremer ursprung des Aufrurs in Dantzck”¹¹⁵. Zapiska ta znana już była Hirschowi, który słusznie uznał, że Hans Kremer był właścicielem egzemplarza, z którego korzystał

¹⁰⁶ Szersza analiza – tamże, s. 110–114, 176–178.

¹⁰⁷ PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 1265, fol. 1r–2v.

¹⁰⁸ Tamże, fol. 1r.

¹⁰⁹ J. Możdżeń, *Przedstawianie świata...*, s. 115–116.

¹¹⁰ Tamże, s. 328–330.

¹¹¹ Tamże, s. 331.

¹¹² *Danziger Hanseatische Chronik*, s. 495. Por. J. Możdżeń, *Przedstawianie świata...*, s. 117–118, 352.

¹¹³ J. Możdżeń, *The beginnings of the Reformation in the light of Gdańsk and Königsberg chroniclers of the first half of the 16 th century: the activity of the first Reformers*, „Zapiski Historyczne”, t. 82 (2017) z. 1, s. 71–96.

¹¹⁴ Archiwum Państwowe w Gdańsku, 300/R, Ll, 71.

¹¹⁵ Tamże, s. 109.

Bornbach¹¹⁶. Musiał to być człowiek wykształcony i zamożny, skoro interesował się dziejami regionu i miał dostęp do starszych rękopisów; może być też tożsamy z Johannem Kremerem, urodzonym w Gdańsku około 1457 roku, który studiował w Lipsku w latach 1477–1480¹¹⁷. Kremer mógłby być także autorem opisu gdańskiej rewolty z lat 1525–1526, znanej z rękopisu Stegmanna (k. 148r–173v). Autor ten cofa się pamięcią o 20 lat wstecz i wywodzi przyczyny rewolty m.in. od roku 1498, gdy to rozpoczęła się znana historia miłosna Anny Pileman i Maurycego Ferbera. Tworzy swoją relację w oparciu o własne przemyślenia (używa 1. os. l. poj.) i pisze z pamięci z dużej perspektywy czasowej – być może w podeszłym wieku. Tenże Hans Kremer miał syna o tym samym imieniu, urodzonego w Gdańsku 22 grudnia 1516 roku. Johann Kremer Młodszy jako dorosły mężczyzna trudnił się kupiectwem dalekosiężnym i angażował w politykę miasta. Od 1548 roku był ławnikiem, a od 1552 rajcą gdańskim. Należy zatem uznać za prawdopodobne, że to właśnie dla niego – młodego Johanna Kremera – spisana została w 1528 roku pouczająca kompilacja Stegmanna, jako pomoc w kształceniu 12-letniego wówczas chłopca. Pod koniec życia Johann Kremer Młodszy, od 1562 roku, pełnił funkcję burgrabiego w Gdańsku (zm. 23 stycznia 1564 roku)¹¹⁸. Bez wątplenia świadczyło to o dużym zaufaniu, jakim darzył go katolicki król Zygmunt II August (1548–1572)¹¹⁹. Zaznaczyć przy tym należy, że wymowa kroniki Stegmanna jest wyraźnie prokatolicka i stanowi częściowo pochwałę panowania polskich królów – Kazimierza Jagiellończyka i Zygmunta I Starego. Kompilator stawiał ich wręcz za wzory cnót sprawiedliwego i silnego władcy¹²⁰.

STRUKTURA RĘKOPISU

Niezwykle interesująca jest kwestia struktury rękopisu kroniki Stegmanna, która dostarcza także pewnych wiadomości o kompilatorze. W przytoczonym kolofonie Stegmann informuje, że własną ręką odpisał wszystkie teksty kroniki i samodzielnie oprawił księgę. Jego słowa potwierdza ogląd oprawy – jest wykonana nieprofesjonal-

¹¹⁶ T. Hirsch, *Bernt Stegmann's Chronik vom Aufruhr* [Einleitung], s. 545. Poza odpisem relacji o rewolcie w Gdańsku, Bornbach zaczerpnął z kroniki Stegmanna także opis panowania władców jezołimskich oraz zdobycia Akki (k. 200r–206r) – Archiwum Państwowe w Gdańsku, 300/R, Ll, 71, s. 171–186. W kompilacji Stegmanna dzieje podboju Akki zostały umieszczone na końcu rękopisu i zaopatrzone w cytowany powyżej kolofon z datą 1528 roku. Wnioskujemy, że skoro tekst ten został odpisany w całości wraz z kolofonem, to Bornbach korzystał z oryginalnego, zachowanego do dziś egzemplarza kompilacji, który został mu jedynie wypożyczony na jakiś czas przez Kremera około 1557 roku. Kopista bowiem ponownie opatrzyłby „swoją egzemplarz” we własny zapis własnościowy, bądź też pominął zapis Stegmanna, co jednak nie miało miejsca. Należy zatem widzieć w Kremerze nie kopistę, ale późniejszego właściciela rękopisu Stegmanna.

¹¹⁷ D. Weichbrodt, dz. cyt., Bd. 1 (1986), s. 119.

¹¹⁸ Tamże.

¹¹⁹ J. Zdrenka, *Urzędnicy miejscy...*, t. 2, s. 181–182.

¹²⁰ J. Możdżeń, *Przedstawianie świata...*, s. 120–123.

nie¹²¹. Jako okładziny użyto materiału rzadko spotykanego w tej roli i raczej niestosowanego w gdańskich warsztatach introligatorskich – dość kosztownej i delikatnej skóry kozłej¹²². Pokrycie ze skóry nie otrzymało jednak żadnego usztywnienia. Na odwrociu górnej okładziny brzegi płata skóry są zagięte do środka na szerokość około 4 cm z każdej strony¹²³. Dolna okładzina jest złożona z dwóch przyciętych płatów skóry różnej wielkości. O nieumiejętnym wykonaniu oprawy świadczy też jej nieregularny kształt¹²⁴. Brak wypełnienia spowodował silne pofałdowanie okładziny, a z czasem jej zniekształcenie pod wpływem warunków przechowywania – w rezultacie obecnie jest ona wyraźnie mniejsza od bloku książki¹²⁵ (il. 4). Jako kart ochronnych i szczur użyto fragmentów rękopisu spisane na pergaminie, zapisanego minuskułą gotycką łacińskim tekstem o treści teologicznej, który można datować na przełom XIV i XV wieku. Fragmenty tego samego pergaminu zostały wykorzystane jako paski wzmacniające grzbiet oprawy.

Tekst, sporządzony ręką Stegmanna, rozpoczyna się dopiero na karcie oznaczonej numerem „II”. Kartę „I” kronikarz pozostawił pustą i dopiero w XVIII wieku zamieszczono na niej spis treści¹²⁶. Pisarz posługiwał się bastardą, przy czym często dublował spółgłoski przy przenoszeniu wyrazów. Niekonsekwentny w pisowni, zwykle podążał za formą z kompilowanych źródeł¹²⁷. Skrótów stosował niewiele: są to ściągnięcia na *m* i *n*, typowe skrócenia na końcówkę *-er* oraz zapis skrócenia *etc.* System datacji kopiował z oryginalnych materiałów – w częściach historycznych są to wspomnienia świętych i cyfry rzymskie, w częściach współczesnych daty zapisywane cyframi arabskimi.

Do sporządzenia części zapisek – początkowa partia „Pieśni do ziemi pruskiej”, kolofony, niektóre nagłówki i komentarze – i interpunkcji na kartach rękopisu kroniki użyto minii. Elementy zdobnicze zostały wprowadzone po spisaniu tekstu głównego, o czym świadczy sposób zamieszczenia nagłówków niektórych partii kroniki¹²⁸. Minią są także ozdobione inicjały zdań, przekreślone błędy w tekście. Kompilator zatem poświęcił wiele czasu na skromne upiększenie tekstu, chociaż kronika nie miała pełnić funkcji reprezentacyjnych, a raczej służyć jako podręczny zbiór pouczających wskazań i wiadomości.

¹²¹ Za uzyskane informacje oraz za wykonanie odrysu gmerka dziękuję paniom konserwatorkom z PAN Biblioteki Gdańskiej: Alicji Krawczyk i Marcie Klott-Żychskiej.

¹²² W gdańskich oprawach z XV i przełomu XV/XVI wieku dominuje skóra cielęca i świńska, ewentualnie pergamin z rękopisem, nie używano natomiast skóry kozłowej. Por. H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, *Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, Gdańsk 1954, s. 15.

¹²³ Materiał ilustracyjny – J. Możdzeń, *Projekt edycji...*, s. 41.

¹²⁴ Przykładowo wysokość górnej okładziny waha się od 206 mm do 197 mm, dolnej od 203 mm do 195 mm.

¹²⁵ Barwny materiał ilustracyjny w J. Możdzeń, *Projekt edycji...*, s. 41–43.

¹²⁶ PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 1265, k. Iv.

¹²⁷ Dotyczy to m. in. dialektów niemieckich, np. tekst dopisanych po 1528 roku notek z 1529 roku o szkodach w wyniku wylewów Wisły w latach 1527–1529 prawdopodobnie przepisał z druku ulotnego sporządzonego w Mittelniederdeutsch, zob. PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 1265, k. 206v.

¹²⁸ Nagłówki często są ściśnięte, skrócone, bywa, że wpisane linijkę powyżej lub poniżej właściwego miejsca, które okazywało się zbyt małe.

Na zewnętrznej stronie górnej okładziny znajduje się superekslibris w typie gmerka¹²⁹ (il. 5). Ma wymiary około 165 mm na 75 mm, jest więc nietypowo duży i zajmuje centralną część oprawy. Gmerk został namalowany na skórze prawdopodobnie czarnym atramentem, jego kontury podkreślono obramowaniem z minii – tej samej co użyta do sporządzenia części zapisek i interpunkcji na kartach rękopisu – dzięki czemu wyraźnie się odznacza na ciemnej skórze. Dotąd nie udało się zidentyfikować właściciela gmerka¹³⁰. Znak ten mógł należeć do Stegmanna lub późniejszego posiadacza kodeksu, np. Hansa Kremera Młodszego. Gmerki uznaje się za znaki indywidualne właściciela, który mógł jednocześnie pieczętować się herbem: herb informował o przynależności do konkretnego rodu, natomiast gmerk – znak kreskowy – służył jako osobisty wyróżnik. Ostatnie badania wykazały, że członkowie patrycjatu pruskich miast posługiwali się równolegle herbem i gmerkiem¹³¹. Gmerków używali także drobni kupcy i rzemieślnicy. Trudno zatem na podstawie tego znaku wnioskować o pochodzeniu społecznym Stegmanna. Jak już wspomniano, oprawa oryginału kroniki Stegmanna, a także superekslibris, zostały zrobione nieprofesjonalnie, co wskazuje na brak dostępu ich wykonawcy do narzędzi introligatorskich. Warto zwrócić uwagę, że w XVI stuleciu malowanie superekslibrisów było już sposobem rzadko stosowanym¹³², chociaż najtańszym. Co bogatsi mieszczańscy zlecali wykonanie superekslibrisu introligatorom, którzy tłoczyli znak własności na oprawie. Było to jednak kosztowne. Wygląd oprawy kodeksu sugeruje, że kompilator nie był zbyt zamożny, gdyż nie skorzystał z usług rzemieślnika. Zgadzałoby się to z dotychczasowymi ustaleniami na jego temat. Mianowicie, Stegmann nie pełnił funkcji politycznych w mie-

¹²⁹ Gmerki to „utworzone z kresek prostych lub łamanych znaki własnościowe, raczej osobiste niż rodzinne” – J. Zdrenka, *Herby mieszczaństwa gdańskiego. Uwagi wstępne*, [w:] *Mieszczaństwo gdańskie. Sesja naukowa 21–23.11.1996*, red. H. Samsonowicz, Gdańsk 1997, s. 449.

¹³⁰ Brakuje wyczerpujących badań nad gmerkami gdańskich mieszczańców z interesującego nas okresu. Podstawowe opracowania: J. von Roy, *Danziger Hausmarken 1435–1656*, „Ostdeutsche Familienkunde”, Bd. 12 (1989) H. 1, s. 1–11, H. 2, s. 36–52; G. Frisch, *Der Sankt Marien Pfarrkirchen in Dantzig inwendige Abriss*, Gdańsk 1999; J. Zdrenka, *Herby mieszczaństwa...*, s. 451–468. Kilka gmerków w tarczach herbowych publikuje M. Gizowski, *Herby patrycjatu gdańskiego. Wappenschilder des Danziger Patriziats*, Gdańsk 1999/2000. Rysunki gmerków znajdujących się na rękopisach z PAN Biblioteki Gdańskiej zamieścił przy opisach katalogowych tych manuskryptów O. Günther, *Katalog der Handschriften...*, T. 2. Ostatnio gmerki z płyt nagrobnych gdańszczan pokazał T. Jurkowlaniec, *Nagrobki średniowieczne w Prusach*, Warszawa 2015. Zob. też Caspar Weinreich's *Danziger Chronik. Ein Beitrag zur Geschichte Danzigs, der Lande Preussen und Polen, des Hansabundes und der Nordischen Reiche*, hrsg. v. T. Hirsch, F.A. Vossberg, Berlin 1855, s. 1 (gmerk autora kroniki); *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562–ca.1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, Bd. 1, hrsg. v. A. Bues, Wiesbaden 2008, s. 194, 237, 245, 246, 253, 254, 262, 404 (gmerki gdańskich kupców).

¹³¹ J. Wroniszewski, *Herb i gmerki rodziny Vasanów. Z problematyki późnośredniowiecznej sfragistyki mieszczańskiej*, [w:] *Miasta – ludzie – instytucje – znaki. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej w 75. rocznicę urodzin*, red. Z. Piech, Kraków 2008, s. 784; tamże krytyczne podsumowanie dotychczasowych ustaleń dotyczących funkcji gmerków.

¹³² A. Wagner, *Uwagi o znakach własnościowych z drugiej połowy XV i pierwszej ćwierci XVI wieku w inkunabulach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „Biblioteka” t. 17 (2013), s. 9–23 (na il. 7 malowany superekslibris w typie gmerka).

ście, nie miał też dostępu do dokumentów kancelaryjnych objętych tajemnicą prawną. Jednak raczej też nie interesowały go sprawy biedniejszych mieszkańców Gdańska. Mógł być wykształconym, średnio zamożnym kupcem. Jeśli przyjąć, że księga ta została faktycznie spisana dla 12-letniego chłopca, Hansa Kremera Młodszego w celu pogłębienia jego edukacji i miała służyć pomocą podręczną – wówczas droga oprawa byłaby zbędna, a miękka okładzina i niewielki rozmiar księgi sprzyjały zabieraniu jej w podróż i codzienne użytkowanie.

Również nieregularności w objętości dwudziestu czterech składek i budowie bloku rękopisu świadczą o raczej nieprofesjonalnym warsztacie osoby tworzącej księgę. Budowa rękopisu przedstawia się następująco:

$$(V-1)^7 + (VI-2)^{17} + (V-1)^{26} + (VI-2)^{36} + IV^{44} + (IV-1)^{51} + 2V^{70} + III^{76} + (V-1)^{94} + (V-1)^{103} + 4V^{142} + II^{146} + 2V^{166} + IV^{174} + (V-1)^{183} + I^{189} + 3V^{229} + VI^{241}$$

Jakkolwiek często pierwsza lub ostatnia karta składki była odcinana, nie ma ubytku treści. Ponadto widoczne także na wyciętych kartach ślady minii nie wyglądają na próby rąk – są na to zbyt starannie zapisane. Prawdopodobnie Stegmann najpierw pisał na luźnych składkach i dopiero na koniec oprawił cały blok. Brakuje jednej całej składki w rękopisie (k. 190r–199v). Niestety nie da się stwierdzić, czy była ona zapisana, bowiem znajdowała się między dwiema osobnymi częściami kroniki – opisem rewolty społecznej w Gdańsku w latach 1524–1526 oraz relacją o zniszczeniu Akki w 1291 roku. Równie dobrze składka ta mogła zostać wyrwana z bloku w celu wykorzystania czystego papieru. Musiało do tego dojść między końcem XVI a początkiem XVIII wieku, gdyż w pierwotnej paginacji pochodzącej z epoki występuje luka. Spis treści sporządzony przez późniejszego właściciela w XVIII wieku już tej części nie notuje. Ostatnie trzy składki rękopisu pozostały niezapisane¹³³. Orientację w zawartości rękopisu ułatwiały skórzane zakładki. Zachowała się tylko jedna – na k. 4rv, po pozostałych siedmiu¹³⁴ pozostały jedynie ślady widoczne na papierze. Ich umiejscowienie zgadza się z początkami poszczególnych części kodeksu.

Analiza znaków wodnych pozwala datować możliwy czas, w którym Stegmann zaczął spisywać kronikę, na rok 1527. Na kartach widnieją dwa typy znaków wodnych¹³⁵. Pierwszy – na papierze importowanym, przeważającym w pierwszej części rękopisu – przedstawia głowę wołu z krzyżem i owiniętym wokół niego węzłem i występuje w dwóch wariantach. Podobne znaki, różniące się nieznacznie detalami, można wskazać dla rękopisów z Épinal w Lotaryngii (1527)¹³⁶, Magdeburga (1527)¹³⁷, Wittenbergi (1527)¹³⁸ i Pragi (1527)¹³⁹.

¹³³ Łącznie 34 nieliczbowane karty. Jedynie na nieliczbowanej karcie 33v widnieje, sporządzona inną ręką, krótka zapiska handlowa z 1546 roku.

¹³⁴ PAN Biblioteka Gdańska, Ms 1265, k. 27 rv, 45 rv, 52 rv, 76 rv, 113 rv, 148 rv, 200 rv.

¹³⁵ Kopie odrysów – J. Możdżeń, *Projekt edycji...*, s. 47.

¹³⁶ Ch.-M. Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, vol. 4, Paris–Géneve 1907, p. 773, nr 15411.

¹³⁷ *Wasserzeichen Informationssystem*, <http://www.wasserzeichenonline.de/wzis/index.php>, DE9150-PO-77998.

¹³⁸ Ch.-M. Briquet, *Les filigranes...*, nr 15437.

¹³⁹ Tamże, nr 15428.

Drugi typ, także występujący w dwóch wariantach, pojawia się tylko na kartach ośmiu składek od mniej więcej połowy rękopisu i przedstawia gdański herb miasta: podwójny krzyż z koroną. Znak ten pozwala datować karty na lata 1526–1529¹⁴⁰. Takim filigranem posługiwała się papiernia miejska¹⁴¹. Niestety, badania nad dziejami gdańskich papierni nadal pozostają szczątkowe, założenia najstarszej upatruje się w drugiej połowie XV wieku (cystersi oliwscy na Starym Mieście przed 1473 rokiem)¹⁴². Filigrany z gdańskim krzyżem w koronie znane są z dokumentów z lat 1508–1522 przebadanych jeszcze przed II wojną światową przez Hansa Kohtza¹⁴³. Zdaniem Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej krąg odbiorców papieru pochodzącego z gdańskiej wytwórni był dość wąski; według tej hipotezy mogła ona produkować głównie na potrzeby kancelarii miejskiej¹⁴⁴. Wśród typów znaków wodnych, zbadanych przez Kohtza, nie ma jednak wariantu bez tarczy herbowej, który występuje w rękopisie Stegmanna. Analogiczny przykład znalazł Włodzimierz Budka w Archiwum Państwowym w Gdańsku dla roku 1527¹⁴⁵, nie mając wątpliwości, że papier pochodzi z lokalnej wytwórni¹⁴⁶. Papier ten był eksportowany także do Inflant. Znajdujący się tam typ filigranu notuje litewski katalog znaków wodnych pod 1532 rokiem¹⁴⁷.

Kompilacja Stegmanna nosi ślady użytkowania już z połowy XVI wieku, i zapewne była czytana zaraz po jej spisaniu. Na podstawie marginaliów wyróżnić można około czterech tzw. późniejszych rąk, w tym trzy pochodzące z drugiej połowy XVI wieku – wśród nich zidentyfikować można rękę wspomnianego Stenzela Bornbacha (il. 3). Znajdują się tam także liczne wypisy bibliograficzne osiemnastowiecznego właściciela – bibliologa i historyka, ale także rajcy i sędzi gdańskiego Valentina Schlieffa (1680–1750)¹⁴⁸. Niestety dotąd nie udało się ustalić, jaką drogą dotarł do niego rękopis kro-

¹⁴⁰ *Wasserzeichen Informationssystem*, DE4620-PO-126113 (1528, Wilno); DE4620-PO-126112 (1528, Wilno); DE9150-PO-126110 (1526, Königsberg), DE4620-PO-126108 (1527, Lochstädt).

¹⁴¹ Analogiczny typ podał pod nr. 266 (Gdańsk, 1527) W. Budka, *Znaki wodne papierni w Rzeczypospolitej Polskiej XVI w. Spis reprodukcji znaków wodnych*, [w:] *Historia papiernictwa. Antologia prac historyka Włodzimierza Budki*, red. J. Dąbrowski, L. Goetzendorf-Grabowski, Łódź–Duszniki-Zdrój 2009, s. 256, 298. Zob. także J. Siniarska-Czaplicka, *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969 (nr 137 – Warna, 1531; nr 138 – Włocławek, 1527).

¹⁴² F. Pabich, *Papiernie nad Zatoką Gdańską*, Gdańsk 1978, s. 8.

¹⁴³ H. Kohtz, *Ostpreussische Papierfabrikation*, Königsberg 1934, s. 20.

¹⁴⁴ J. Siniarska-Czaplicka, *Papier drukowy źródłem badań księgoznawczych. Komunikat*, [w:] *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*, red. S. Grzeszczuk, A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 133.

¹⁴⁵ W. Budka, *Znaki wodne papierni w Rzeczypospolitej Polskiej XVI w.*, [w:] *Papiernie w Polsce XVI wieku. Prace Franciszka Piekosińskiego, Jana Ptaśnika, Kazimierza Piekarskiego*, opr. W. Budka, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 79, nr 266

¹⁴⁶ Inaczej identyfikowała ów filigran J. Siniarska-Czaplicka, błędnie przypisując go do grupy znaków wodnych pochodzących z papierni zakonu duchaków w Prądniku, wyróżniających się charakterystycznym podwójnym krzyżem; przedstawione przez nią reprodukcje pochodzą z rękopisów z 1527 roku i 1532 roku. Taż, *Filigrany papierni*, s. 27, tabl. 27, nr 137 i 138.

¹⁴⁷ E. Laucevičius, *Popierins Lietuvoje*, Vilnius 1967, s. 199, nr 624.

¹⁴⁸ L. Mokrzecki, *Schlieff Walenty*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1994, s. 522b–524a; E. Bahr, *Schlieff Valentin*, [w:] *Altpreussische Biographie*, Bd.

niki Stegmanna; nie istnieją szczegółowe badania nad księgozbiorem Schlieffa, liczącym około dziewięć tysięcy woluminów. Wiemy natomiast na pewno, że użytkował kronikę bardzo intensywnie. Zamieścił swój exlibris na wewnętrznej stronie górnej okładziny¹⁴⁹ i sporządził dokładny spis treści (k. Iv). W partiach kompilacji Stegmanna szczególnie Schlieffa interesujących, np. dotyczących rewolty gdańskiej z 1525 roku, podkreślał całe passusy i wypisywał na marginesie adresy bibliograficzne, które znalazł w innych posiadanych przez siebie rękopisach, lub znał z wydań drukowanych.

Problematyczna jest kwestia licznych rączek pisanych trzema różnymi odcieniami atramentu. Wszystkie mają charakterystyczny mankiet. Nie udało się znaleźć analogicznych w materiałach Bornbacha ani Schlieffa.

* * *

W 1783 roku rękopis kroniki Stegmann znalazł się w Bibliotece Rady Miasta w Gdańsku, której Schlieff w drodze testamentu¹⁵⁰ przekazał swój zbiór dzieł historycznych (około 3400 tomów)¹⁵¹. Wówczas nadano kompilacji pierwszą sygnaturę: I Eq 108, gdzie I oznaczała dział „Politische Geschichte”. Datę wpłynięcia rękopisu do zbiorów biblioteki potwierdza brak tej pozycji we wcześniejszym katalogu (Cat. Bibl. 14) spisany w 1781 roku, w którym pod tą sygnaturą widnieje inna pozycja¹⁵². Kronikę uwzględniła późniejszy katalog (sygn. Cod. Bibl. 16), który sporządził w 1822 roku bibliotekarz i były profesor Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego Christian Gottfried Ewerbeck¹⁵³.

W połowie XIX wieku rękopisem zainteresował się T. Hirsch. Jest on autorem licznych ołówkowych zapisek naniesionych w kompilacji. Są to poprawki stylistyczne i interpunkcyjne, wskazujące na przygotowywanie podstawy rękopisu do druku (il. 3).

Pod koniec XIX stulecia, prawdopodobnie w związku z rozpoczęciem przez Augusta Bertlinga opracowywania nowego drukowanego katalogu (pierwszy tom wydano w 1892 roku), nadano kompilacji Stegmanna nową sygnaturę – Ms. 1265. Bertling jednak nie ukończył dzieła, kontynuował je nowy dyrektor biblioteki Otto Günther w 1903 roku. Znacznie dokładniej omówił on strukturę kompilacji, dodał opis fizyczny, a także odniósł się do już opublikowanych w *Scriptores rerum Prussicarum* fragmentów¹⁵⁴.

2, hrsg. v. Ch. Krollmann, fortg. v. K. Forstreuter, F. Gause, Marburg/Lahn 1967, s. 617b; M. Babnis, *Schlieff Valentinus*, [w:] *Gedanopedia*, http://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=SCHLIEFF_VALENTINUS [dostęp 8.07.2016].

¹⁴⁹ J. Możdżeń, *Projekt edycji...*, s. 41.

¹⁵⁰ M. Sławoszewska, *Gdańska „Bibliotheca Archivi”*, „Archeion”, t. 40 (1964), s. 134–135. Zob. także: A. Bertling, *Die im Verzeichniss der Handschriften angeführten Bibliotheken*, [w:] *Katalog der die Stadt Danzig betreffenden Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 1, hrsg. v. tenże, Danzig 1892 (*Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 1), s. 615–617.

¹⁵¹ *Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk. Dzieje i zbiory*, red. M. Babnis, Z. Nowak, Wrocław 1986, s. 13; A. Bertling, *Die im Verzeichniss...*, s. 617.

¹⁵² PAN Biblioteka Gdańska, Cat. Bibl. 14, Alphabetischer Gesamtindex 1781, s. 4.

¹⁵³ PAN Biblioteka Gdańska, Cat. Bibl. 16, System. Katalog von Ewerbeck 1822, k. 75, nr 108.

¹⁵⁴ O. Günther, *Katalog der Handschriften...*, T. 2, s. 191–193.

Co ważne – odnotował też, w których innych rękopisach znajdują się analogiczne fragmenty kompilacji Stegmanna. W ten sposób powstał dobry punkt wyjścia dla badań nad recepcją rękopisu¹⁵⁵.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

a) rękopiśmienne

Archiwum Państwowe w Gdańsku

Fragmenty kroniki Bernta Stegmanna w odpisie Stenzela Bornbacha, sygn. 300/R, LI, 71

„Der stad denkeboek” Głównego Miasta Gdańska, sygn. 300, 59/9

Księga cła palowego portu gdańskiego z 1460 roku, sygn. 300, 19/1

Najstarsza księga gruntowa Głównego Miasta Gdańska, sygn. 300, 32/1

PAN Biblioteka Gdańska

Alphabetischer Gesamtindex 1781, sygn. Cat. Bibl. 14

System[atischer] Katalog von Ewerbeck 1822, sygn. Cat. Bibl. 16

Gotthilf Löschin, Sammlung genealogischer Stammtafeln Danziger Familien mit Wappenbeschreibung, sygn. Ms. 599

Itinerarium et descriptio terrae sanctae, sygn. Ms. Mar. F 133, k. 179r–199r.

Bartholomaeus Wartzmann's Chronica des Landes Bruthenia, sygn. Ms. 1285

Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz zu Berlin

T. Penners, Namenverzeichnis zu „Untersuchungen über die Herkunft der Stadtbewohner im Deutsch-Ordensland Preussen bis in die Zeit um 1400“, sygn. GStA PK, XX HA, Handschriften Nr. 6

Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz zu Berlin

„Kronika Pruska“ Stenzela Bornbacha, t. 1–4, sygn. Ms. boruss. fol. 245–248.

Stadtarchiv Tallin

List rady miasta Gdańska do rady miasta Rewla z 1508 roku, sygn. 230, 1, BB 74 V, fol. 49

b) drukowane

Album studiosorum Universitatis Cracoviensis, vol. 1: *ab Anno 1400 ad Annum 1489*, Cracoviae 1887.

Album studiosorum Universitatis Cracoviensis, vol. 2: *ab Anno 1490 ad Annum 1551*, Cracoviae 1892.

Allby hebet sich an dy grosse Legenda der hailigsten Frawen Sandt Hedwigis eyne geborne Furstyn und eyne gewaldige Herzogynne in Polen und Schlesyen, Breslau: Konrad Baumgarten, 1504, 2'.

Bernt Stegmann's Chronik vom Aufruhr 1525, hg. v. T. Hirsch, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. v. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, [dalej cyt.: SRP] Bd. 5, Leipzig 1874, s. 546–574.

Bremisches Urkundenbuch, hrsg. v. R. Ehmck, W. von Bippen, Bd. 5, Bremen 1902.

Caspar Weinreich's Danziger Chronik. Ein Beitrag zur Geschichte Danzigs, der Lande Preussen und Polen, des Hansabundes und der Nordischen Reiche, hrsg. v. T. Hirsch, F.A. Vossberg, Berlin 1855.

¹⁵⁵ Na ten temat patrz pkt. 5 wprowadzenia do edycji treści kroniki: *Gdańska kronika Bernta Stegmanna (1528)*... (por. przyp. 3).

- Codex diplomaticus Warmiensiis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, Bd. 2, hrsg. v. C.P. Woelky, J.M. Saage, Mainz 1864.
- Codex diplomaticus Warmiensiis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, Bd. 4: *Urkunden der Jahre 1424–35 und Nachträge*, hrsg. v. V. Röhrich, F. Liedke, H. Schmauch, Braunsberg 1935 (Monumenta Historiae Warmiensiis, Bd. 9, Abt. 1).
- Das älteste Stadtbuch Osnabrück. Das Legerbuch (alter Statuten, Privilegien und Observantien...) des Bürgermeisters Rudolf Hammacher zu Osnabrück*, hrsg. v. E. Fink, [w:] *Osnabrücker Geschichtsquellen*, Bd. 4, Osnabrück 1927.
- Danziger Hanseatische Chronik*, hg. v. T. Hirsch, [w:] SRP, Bd. 5, s. 495–587.
- Danziger Inventar 1531–1591*, bearb. v. P. Simson, München 1913.
- Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562–ca.1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, Bd. 1, hrsg. v. A. Bues, Wiesbaden 2008.
- Die Danziger Chronik vom Bunde*, hg. v. T. Hirsch, [w:] SRP, Bd. 4, Leipzig 1870, s. 405–489.
- Die Danziger Ordenschronik*, hg. v. T. Hirsch, [w:] SRP, Bd. 4, s. 357–404.
- Die Ermahnung des Carthäusers*, hg. v. T. Hirsch, [w:] SRP, Bd. 4, s. 450–465.
- Die mittelalterlichen Lehnbücher der Bischöfe von Osnabrück. Register*, bearb. v. H. Rothert, J. Prinz, [w:] *Osnabrücker Geschichtsquellen*, Bd. 5, Osnabrück 1935.
- Die Recess und andere Akten der Hansetage von 1256–1430*, bearb. v. K. Koppmann, Bd. 7, Leipzig 1893 (Hildesheim 1975).
- Ex Chronico Hanseatico a Bernardo Stegmann Compilatio*, [w:] *Scriptores rerum Svecicarum Medii Aevi*, vol. 3, ed. C. Annerstedt, Upsaliae 1871 (1968), s. 310–314.
- Gdańska kronika Bernta Stegmann (1528)*, komentarz i edycja J. Mozdzeń, przy współpracy M. Sumowskiego i K. Stöbener, (Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Fontes, t. [do uzupełnienia w korekcie]), Toruń 2017 [w druku].
- Hanserezesse von 1477–1530*, bearb. v. D. Schäfer, Bd. 4, Leipzig 1890.
- Hanserezesse, Abt. 4: von 1531 bis 1560, Bd. 2: 1535 Juli bis 1537*, bearb. v. K. Friedland, G. Wentz, Köln–Wien 1970.
- Preussisches Urkundenbuch*, Bd. 4 (1346–1351), hrsg. v. H. Koeppen, Marburg 1960.
- Regesten zur Geschichte des Hamburger Raumes 1059 bis 1527*, bearb. v. D. Kausche, Hamburg 1976.
- Repertorium Germanicum*, Bd. 3, bearb. v. U. Kühne, Berlin 1935 (Hildesheim 1991).
- Repertorium Germanicum*, Bd. 7, bearb. v. E. Pitz, Tübingen 1989.
- Riedel's Codex diplomaticus Brandenburgensis. Sammlung der Urkunden, Chroniken und sonstigen Geschichtsquellen für die Geschichte der Mark Brandenburg und ihrer Regenten. Namenverzeichniß zu sämtlichen Bänden*, bearb. v. Heffter, Bd. 1, Berlin 1867.
- Scriptores rerum Warmiensium oder Quellenschriften zur Geschichte Ermlands*, Bd. 1, hrsg. v. C.P. Woelky, Braunsberg 1866 (Monumenta Historiae Warmiensiis, Bd. 3).
- Simon Grunau's Preussische Chronik*, hrsg. v. M. Perlbach, R. Philippi, P. Wagner, Bd. 2: *Tractat XV–XX*, (*Die Preussische Geschichtschreiber des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Bd. 3), Leipzig 1889.
- Stockholms Stads Tjänkebok 1514–1520*, gen. J.A. Almquist, Stockholm 1933.
- Urkundenbuch der Stadt Lübeck*, Th. 6, bearb. v. J.F. Böhmer, F. Techen, Lübeck 1881.
- Urkundenbuch der Stadt Stade*, bearb. v. J. Bohmbach, Hildesheim–Stade 1981.

LITERATURA

- Bahr E., *Schlieff Valentin*, [w:] *Altpreussische Biographie*, Bd. 2, hrsg. v. Ch. Krollmann, fortg. v. K. Forstreuter, F. Gause, Marburg/Lahn 1967, s. 617b.
- Bertling A., *Die im Verzeichniß der Handschriften angeführten Bibliotheken*, [w:] *Katalog der die Stadt Danzig betreffenden Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 1, hrsg. v. tenze, Danzig 1892 (*Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 1), s. 609–620.

- Bertling A., *Die im Verzeichniss der Handschriften erwähnten Verfasser*, [w:] *Katalog der die Stadt Danzig betreffenden Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 1, hrsg. v. tenze, Danzig 1892 (*Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 1), s. 621–720.
- Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk. *Dzieje i zbiory*, red. M. Babnis, Z. Nowak, Wrocław 1986.
- Biskup M., *Kultura*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 1: *do roku 1454*, red. E. Cieślak, Gdańsk 1978, s. 468.
- Borawska T., *Tiedemann Giese (1480–1550) w życiu wewnętrznym Warmii i Prus Królewskich*, Olsztyn 1984.
- Briquet Ch.-M., *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, vol. 4, Paris–Géneve 1907.
- Buchholz F., *Zwei Zinsregister der Altstadt Braunsberg aus den Jahren 1462 und 1463*, „Zeitschrift für die Geschichte und Alterthumskunde Ermlands”, Bd. 27 (1942) H. 2–3, s. 311–337.
- Budka W., *Znaki wodne papierni w Rzeczypospolitej Polskiej XVI w. Spis reprodukcji znaków wodnych*, [w:] *Historia papiernictwa. Antologia prac historyka Włodzimierza Budki*, red. J. Dąbrowski, L. Goetzendorf-Grabowski, Łódź–Duszynki–Zdrój 2009.
- Budka W., *Znaki wodne papierni w Rzeczypospolitej Polskiej XVI w.*, [w:] *Papierni w Polsce XVI wieku. Prace Franciszka Piekosińskiego, Jana Ptaśnika, Kazimierza Piekarskiego*, opr. W. Budka, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 69–79.
- Bulst-Thiele M. L., *Ludolf von Sudheim*, [w:] *Die deutscher Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, Bd. 5, Berlin 1985, kol. 984–986.
- Cieślak E., *Bornbach Stanisław*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. St. Gierszewski, t. 1: *A–F*, Gdańsk 1992, s. 143b–144b.
- Czaja R., *Die Krise der Landesherrschaft. Der Deutsche Orden und die Gesellschaft seines Staates in Preussen in der Ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, „Ordines Militares”. Yearbook for the Study of the Military Orders, 16 (2011), s. 159–171.
- Deychs F., *Über ältere Pilgerfahrten nach Jerusalem, mit besonderer Rücksicht auf Ludolf's von Suchen Reisebuch des heiligen Landes*, Münster 1848.
- Duden Familiennamen. Herkunft und Bedeutung*, hrsg. v. R. u. V. Kohlheim, Mannheim–Lepizig–Wien–Zürich 2000.
- Dworzaczkowa J., *Dziejopisarstwo gdańskie do połowy XVI wieku*, Gdańsk 1962.
- Evelt, *Ludolf von Suthem, Pfarrer im Hochstift Paderborn und dessen Reise nach dem heiligen Lande*, „Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Alterthumskunde. Neue Folge” 10 (1859), s. 1–22.
- Frisch G., *Der Sankt Marien Pfarrkirchen in Dantzig inwendige Abriss*, Gdańsk 1999
- Gehrke P., *Das Ebert Ferber-Buch und seine Bedeutung für die Danziger Tradition der Ordensgeschichte*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins”, Jg. 31 (1892), s. 1–164.
- Gizowski M., *Herby patrycjatu gdańskiego. Wappenschilder des Danziger Patriziats*, Gdańsk 1999/2000.
- Hamesse J., *Auctoritates Aristotelis. Senecae, Boethii, Platonis, Apulei et quorundam aliorum*, vol. 1: *Concordance*, Louvain 1972, s. 115.
- Heyd W., *Ludolf von Suchen*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie* 19 (1884), s. 388–390.
- Jähnig B., *Der Danziger Deutschordenskonvent in der Mitte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Personengeschichte des Deutschen Ordens*, [w:] *Danzig in acht Jahrhunderten. Beiträge zur Geschichte eines hansischen und preußischen Mittelpunktes*, hrsg. v. B. Jähnig, P. Letkemann, Münster 1985 (Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreußens 23).
- Jędrzejowska H., Pelczarowa, M. *Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, Gdańsk 1954.
- Józwiak S., *Kryzys władzy terytorialnej*, [w:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2008, s. 332–356.
- Jurkowlanec T., *Nagrobki średniowieczne w Prusach*, Warszawa 2015.
- Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Th. 2, bearb. v. O. Günther, Danzig 1903 (*Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 2).
- Kestner E., *Eberhard Ferber, Bürgermeister von Danzig*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins”, Bd. 2 (1880), s. 17–99.
- Kohtz H., *Ostpreussische Papierfabrikation*, Königsberg 1934.

- Kunze K., *dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*, München 1999.
- Lampe E., *Beiträge zur Geschichte Heinrichs von Plauen 1411 bis 1413*, Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins, Bd. 26 (1889), s. 1–48.
- Laucevičius E., *Popierins Lietuvoje*, Vilnius 1967.
- Ludolf von Sudheim, *Reise ins Heilige Land nach Hamburger Handschrift*, hrsg. v. I. v. Stapelmoor, „Lunder Germanische Forschungen” 6 (1937), s. 116–126.
- Mentzel-Reuters A., *Stadt und Welt. Danziger Historiographie des 16. Jahrhunderts*, [w:] *Kulturgeschichte Preußens königlich polnischen Anteils in der Frühen Neuzeit*, hrsg. v. S. Beckman, K. Garber, Tübingen 2005 (Frühe Neuzeit. Studien und Dokumente zur deutsche Literatur und Kultur im europäischen Kontext 103), s. 99–128.
- Mielczarski S., *Gdańsk – Młode Miasto (Jungstadt)*, „Rocznik Gdański”, t. 19/20 (1960/1961), s. 273–292.
- Mielczarski S., *Gross (Grosse) Bartłomiej*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 2: G–K, red. Z. Nowak, Gdańsk 1994, s. 121.
- Mokrzejcki L., *Schlieff Walenty*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1994, s. 522b–524a.
- Mozdzeń J., *Handelsbuch – Hausbuch – Gedenkbuch. Bücher mit gemeinsamer Genese oder mit heterogenen Schriftumsformen? Das Beispiel einiger Danziger Handelsbücher*, [w:] *Selbstzeugnisse im polnischen und deutschen Schrifttum im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit (15. – 18. Jahrhundert)*, hrsg. v. R. Skowrońska, H. Flachenecker, R. Czaja, S. Roszak, J. Tandecki, Toruń 2014, s. 133–140.
- Mozdzeń J., „*Merke auff lieber leser wy woltadt gelonet wirt mit arge*“. *Die Danziger Chronik Bernt Stegmanns (1528) als Beispiel bürgerlicher Moralliteratur*, „Jahrbuch des Wissenschaftlichen Zentrums der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Wien”, Bd. 8 (2017), s. 103–140.
- Mozdzeń J., *Projekt edycji kodeksu Bernta Stegmanns (1528) – najstarszego zwođu gdańskich kronik*, [w:] *Editiones sine fine*, red. K. Kopiński, W. Mrozowicz, J. Tandecki, Toruń 2017, s. 25–47.
- Mozdzeń J., *Przedstawianie świata przez gdańskich kronikarzy na przełomie XV i XVI w.* (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 95, z. 2, Toruń 2016).
- Mozdzeń J., *The beginnings of the Reformation in the light of Gdańsk and Königsberg chroniclers of the first half of the 16 th century: the activity of the first Reformers*, „Zapiski Historyczne”, t. 82 (2017) z. 1, s. 71–96.
- Możejko B., *Tło burzliwej historii zaręczyn Anny Pilemann i Maurycego Ferbera*, [w:] *Kobiety o kobietach. Studia i szkice. Średniowiecze i czasy nowożytne*, red. W. Zawitkowska, Rzeszów 2010, s. 105–116.
- Nachricht von Stentzel Bornbachen, dem Geschichtsschreiber*, „Preußische Sammlung”, Bd. 1, St. 5, Danzig 1747, s. 307–321.
- Pabich F., *Papiernie nad Zatoką Gdańską*, Gdańsk 1978.
- Perlback M., *Prussia scholastica. Die Ost- und Westpreussen auf dem mittelalterlichen Universitäten*, Braunsberg 1895.
- Roy J. von, *Danziger Hausmarken 1435–1656*, „Ostdeutsche Familienkunde”, Bd. 12 (1989) H. 1, s. 1–11, H. 2, s. 36–52.
- Schnath G., *Ludolf von Sudheim*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 15, 1987, s. 302.
- Seeberg-Elverfeldt R., *Revaler Regesten. Beziehungen der städte Deutschlands zu Reval in den Jahren 1500–1807*, Göttingen 1966.
- Simson P., *Rec. Gehrke, Das Ebert Ferber-Buch...*, „Mitteilungen aus der historischen Literatur”, Bd. 22 (1894), s. 184–187.
- Siniarska-Czaplicka J., *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.
- Siniarska-Czaplicka J., *Papier drukowy źródłem badań księgoznawczych. Komunikat*, [w:] *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*, red. S. Grzeszczuk, A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 132–143.

- Sławoszewska M., *Gdańska „Bibliotheca Archivi”, „Archeion”, t. 40 (1964), s. 131–151.*
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebow-ski, W. Walewski, t. 6 i 11, Warszawa 1885 i 1890.
- Solicki S., *Geneza legendy tatarskiej na Śląsku*, [w:] *Bitwa legnicka. Historia i tradycja*, red. W. Korta, Wrocław–Warszawa 1994 (Śląskie Sympozja Historyczne 2).
- Stanelle U., *Die Hildesheimer Stiftsfehde in Berichten und Chroniken des 16. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur niedersächsischen Geschichtsschreibung*, Hildesheim 1982 (Veröffentlichungen des Instituts für Historische Landesforschung der Universität Göttingen 15), s. 1–14.
- Töppen M., *Geschichte der preussischen Historiographie*, Berlin 1953.
- Töppen M., *Volksthümliche Dichtungen zumeist aus Handschriften des 15., 16. und 17. Jahrhunderts gesammelt. Ein Beitrag zur Geschichte der schönen Literatur der Provinz Preußen*, „Altpreussischen monatschrift“, Bd. 9 (1872), s. 289–314.
- Wagner A., *Uwagi o znakach własnościowych z drugiej połowy XV i pierwszej ćwierci XVI wieku w inkunabulach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „Biblioteka” t. 17 (2013), s. 9–23.
- Weichbrodt geb. Tiedemann D., *Patrizier, Bürger, Einwohner der Freien und Hansestadt Danzig in Stamm- und Namentafeln vom 14.–18. Jahrhundert*, Bd. 4, Klausdorf/Schwentine 1991.
- Wenta J., *Auf der Weg zur Reedition der Denkmäler der preussischen mittelalterlichen Geschichtsschreibung. Das Problem der Fassung des Textes*, [w:] *Geschichtsschreibung im Mitteleuropa. Projekte und Forschungsprobleme*, hrsg. v. tenže, Toruń 1999, s. 323–330.
- Wiesiołowski J., *Kolekcje historyczne w Polsce średniowiecznej XIV i XV w.*, Wrocław 1967.
- Wroniszewski J., *Herb i gmerki rodziny Vasanów. Z problematyki późnośredniowiecznej sfragistyki mieszczańskiej*, [w:] *Miasta – ludzie – instytucje – znaki. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej w 75. rocznicę urodzin*, red. Z. Piech, Kraków 2008, s. 779–788.
- Zatočil L., *Zwei Prager lateinische Texte als Quellen des Ackerman aus Böhmen*, „Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik”, Bd. 1 (1977), s. 16.
- Zdrenka J., *Herby mieszczaństwa gdańskiego. Uwagi wstępne*, [w:] *Mieszczaństwo gdańskie. Sesja naukowa 21–23.11.1996*, red. H. Samsonowicz, Gdańsk 1997.
- Zdrenka J., *Konrad Letzkau*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 3: L–P, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 54a–55b.
- Zdrenka J., *Urzednicy miejsca Gdańska w latach 1342–1792 i 1807–1814*, t. 2: *Biogramy*, Gdańsk 2008.
- Zientara B., *Cesarzowa tatarska na Śląsku – geneza i funkcjonowanie legendy*, [w:] *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, red. B. Geremek, Wrocław 1978, s. 173–179.
- Zins H., *Ród Ferberów i jego rola w dziejach Gdańska w XV i XVI wieku*, Lublin 1951.

M. Babnis, *Schlieff Valentinus*,

[w:] *Gedanopedia*, http://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=SCHLIEFF_VALENTINUS

K. Kunze, R. Peters, L. Spáčilová, *Schreibsprachenlandschaften im Spätmittelalter. Karte 1. Schematische Übersicht*, [w:] <http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/gaeste/Schreibsprachen/KarteSchreib1.pdf>

K. Kunze, R. Peters, L. Spáčilová, *Schreibsprachenlandschaften im Spätmittelalter. Karte 2. Detaillierte Darstellung*, [w:] <http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/gaeste/Schreibsprachen/KarteSchreib2.pdf>

BAZY INTERNETOWE:

Brepolis, <http://www.brepolis.net>

Auctoritates Aristotelis et aliorum philosophorum, Paris ca 1490, https://archive.org/details/OEXV794_P4

Wasserzeichen Informationssystem, <http://www.wasserzeichenonline.de/wzis/index.php>

BERNT STEGMANN, A CITIZEN OF GDANSK, AND HIS MORALISING COMPILATION OF 1528

The Gdansk chronicle by Bernt Stegmann was written in the East Central German language (Ostmitteledeutsch) in 1528 and is the oldest surviving historiographic artefact concerning Gdansk. The article sums up the author's latest findings concerning the circumstances in which the chronicle was written and the probable addressee of the work. She also puts forward some hypotheses regarding the origin of the compiler, discusses the structure of the manuscript and the manner of its production.

The chronicle is a compilation of some older historiographic sources, which place the history of the Main City of Gdansk in world history: the Jerusalem rulers and the history of the Teutonic Order. It is a type of a universal town chronicle. The content is moralizing – the compilation is a collection of historical examples teaching how to rule the town properly. It was probably written for didactic purposes for young Hans Kremer, the future mayor of Gdansk.

Bernt Stegmann was a merchant trading in such places as Stockholm and Reval. The toponymic criterion indicates that his family could originate from the area of Brandenburg or Braniewo, while the dialect in which he wrote the chronicle as well as the numerous Silesian threads in the content also make it possible to be open to the hypothesis that Stegmann's family could have come from Silesia. This question remains unresolved. The manuscript was written and made personally by Bernt Stegmann, as indicated by the atypical arrangement of its sections and non-professional binding.

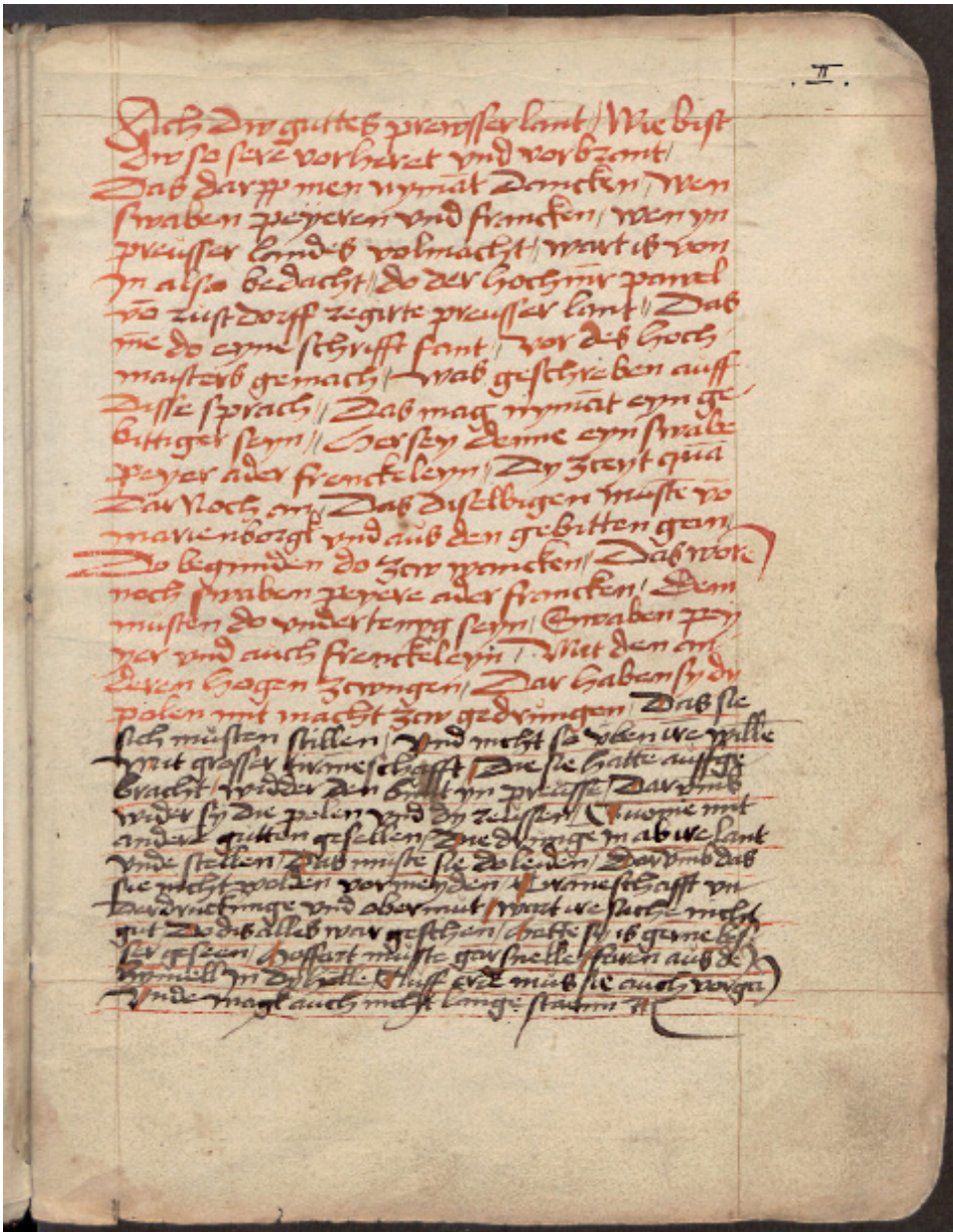
Keywords: town chronicle, history of Gdansk, Royal Prussia, Teutonic Order, legend of St. Hedwig of Silesia, Christian II of Denmark and Sweden, Kingdom of Jerusalem

DER DANZIGER BERNT STEGMANN UND SEINE MORALKOMPILATION AUS DEM JAHRE 1528

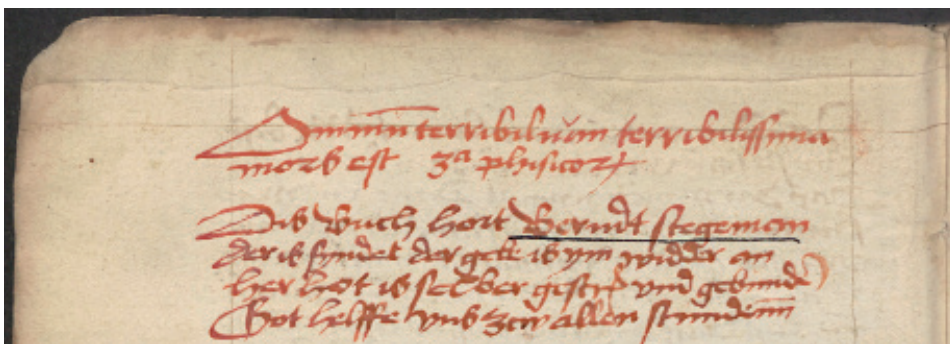
Die Danziger Chronik von Bernt Stegmann wurde im Jahre 1528 niedergeschrieben und gilt als das älteste, historiographische, bis heute erhalten gebliebene Denkmal, das von Danzig handelt. Der Artikel fasst die neuesten Befunde über die Umstände der Niederschrift der Chronik und des angeblichen Adressaten dieses Werkes zusammen. Er stellt auch die Hypothesen zur Herkunft des Kompilators auf, bespricht den Aufbau der Handschrift und die Art und Weise derer Ausführung. Die Chronik gilt als eine Kompilation der ältesten historiographischen Quellen, die die Geschichte der Rechtstadt von Danzig in der Weltgeschichte zur Zeit der Herrscher von Jerusalem und der Geschichte des Deutschen Ordens ansiedelt. Es ist eine universelle Stadtchronik. Ihre Aussage hat einen moralischen Charakter. Die Kompilation ist eine Sammlung der historischen Beispiele, die als eine Belehrung gedacht werden, wie man eine Stadt regieren soll. Sie wurde angeblich zum didaktischen Zweck für den jungen Hans Kremer, den späteren Bürgermeister von Danzig niedergeschrieben.

Bernt Stegman war Kaufmann, der u.a. in Stockholm und Revel wirkte. Das toponomastische Kriterium weist darauf hin, dass seine Familie aus der Umgebung von Brandenburg bzw. Braunsberg stammen könnte. Sowohl der Dialekt als auch die zahlreichen schlesischen Motive lassen die Möglichkeit zu, dass die Familie Stegmann aus Schlesien kommen könnte. Diese Frage bleibt unaufgelöst. Die Handschrift wurde eigenhändig von Bernt Stegmann fertiggestellt. Davon zeugen sowohl die untypische Reihenfolge der Bogensätze als auch die unprofessionelle Fertigstellung des Einbandes.

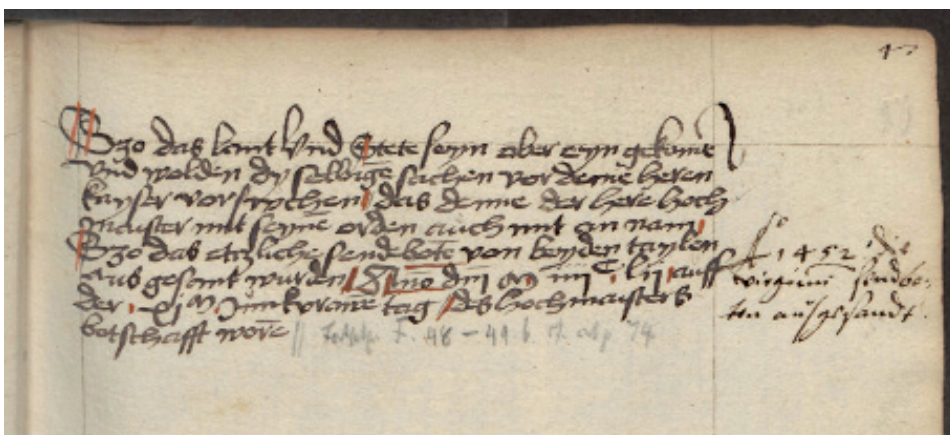
Schlüsselwörter: Stadtchronik, Danzigs Geschichte, Preußen Königlichen Anteils, Deutscher Orden, Legende von Hl. Hedwig von Schlesien, Christian II. König von Dänemark und Schweden, Königreich Jerusalem

1. „Pieśń do ziemi pruskiej”. Gdańska kronika Bernta Stegmannna, k. IIr
(PAN Biblioteka Gdańska)

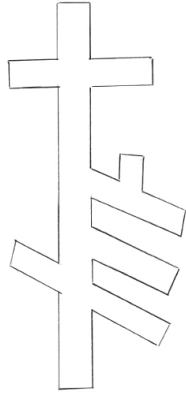
2. Fragment Gdańskiej kroniki Bernta Stegmana z kolofonem na k. IIv
(PAN Biblioteka Gdańska)

3. Fragment Gdańskiej kroniki Bernta Stegmana z marginaliami S. Bornbacha
i ołówkowymi zapiskami T. Hirscha, k. 47r
(PAN Biblioteka Gdańska)

4. Górna okładzina oprawy *Gdańskiej kroniki* Bernta Stegmanna
(PAN Biblioteka Gdańska, fot. A. Baliński)

5. Odrys gmerka z górnej okładziny oprawy *Gdańskiej kroniki Bernta Stegmanna*
(rys. J. Możdżeń)

